
SPOMENICI PETRU II PETROVIĆU NJEGOŠU

Predrag Malbaša

The raising of Njegoš's monuments and memorial busts is essentially a deep Montenegrin social and national trauma. This essay provides only the factographic material and author observations to the extent necessary to give an opportunity to readers to interpret certain historical facts according to their previous knowledge, understanding and personal will.

*„Ko vječito hoće da živi,
Mučenik je ovoga svijeta“*

Njegoš

Javni spomenici, po svojoj namjeni i funkciji imaju ulogu da slave uspomenu na nešto ili na nekog i da se svojom formom i porukom uklope u društvene, ideološke, umjetničke i moralne vrijednosti prostora kojeg zauzimaju. Za narod i državu nema boljeg otpora zaboravu i ljepšeg kolektivnog sjećanja od spomenika, a za umjetnika nema boljeg načina da njegovo djelo dobije na vrijednosti, od vrijednosti vječnog trajanja u javnom prostoru. Podizanje spomenika kao reprezentativnog javnog

objekata prati ustaljena forma. Obično se započinje sa inicijativom za izgradnju, a potom slijede debate o njegovoj poruci i estetskom prikazu. Polemiše se o predloženoj lokaciji, pogodnom umjetniku, nacrtima i materijalima, značaju, pa i o sadržaju govora na otkrivanju spomenika.

U državama koje još uvijek obnavljaju ili kreiraju svoje nacionalne simbole, spomenici su dobili novu funkciju. U ovim slučajevima u prvi plan izbija edukacija u službi nacionalne ideje i jačanja patriotizma. Tu na pijedestal dolaze muškarci, koji su zaslužni za odbranu nacije na bojnopolju, ponovno rađanje i razvoj nacionalnog jezika, književnosti, umjetnosti i nauke. Široko rasprostranjeni su i spomenici sa metaforičkim predstavama ključnih događaja iz nacionalne istorije. Oni za cilj imaju da se nacija okupi oko zajedničkih istorijskih iskustava, dostignuća i simbola.

Promjene državnog okvira, nacionalne ideologije, ratni vihori i ljudske gluposti često su dovodile do nasilnog rušenja, uklanjanja ili premještanja spomenika u javnom prostoru. Mekša metoda korekcije istorijskih vrijednosti, podrazumijevala je dupliranje spomenika, odnosno podizanje novog spomenika pored starog, na način da ovaj novi anulira vrijednosti koje je stariji spomenik slavio. Pored ovih matrica, koje su zbog ratova na prostoru bivše Jugoslavije žive u našem sjećanju, postoji još jedan sofisticirani obrazac koji se nije često koristio, ali je njegov rezultat bio veoma uspješan. Kada je postojao spomenik, čije se vrijednosti ni promjenom društvenog okvira, ni ideologije nijesu mogle osporiti, onda je najmudrije bilo, da se istorijski događaj ili ličnost koju taj spomenik slavi, stavi u svoj nacionalni, vjerski ili državni okvir. Tako je mnogo jednostavnije bilo prisvojiti nego osporiti dukljanske vladare, štampariju Crnojevića, Petroviće ali i Teslu, Andrića, Selimovića ili Josipa Broza Tita.

Kako je pitanje motiva, vremenskog konteksta, istorijskih okolnosti i političkih konotacija, postojanja i podizanja

Njegoš, Ivan Meštrović, 1932. godina

Njegoševih spomenika i spomen bista, u svoj suštini duboka crnogorska društvena i nacionalna trauma, u ovom radu prezentovan je samo faktografski materijal i autorske opservacije do mjere, koja čitaocima daje mogućnost da shodno svom prethodnom znanju, razumjevanju i ličnoj želji tumače određene istorijske činjenice.

Istorija podizanja javnih spomenika u Crnoj Gori je skopčana sa politikom sjećanja i identiteta dinastije Petrović – Njegoš, koja se kao dvovjekovna vladajuća elita duboko utemeljila u sve pore crnogorskog društva. Prvi javni spomenik u Crnoj Gori, podigao je u blizini Vlačke crkve na Cetinju 17. jula 1861. godine, knjaz Nikola Petrović.¹ Spomenik je postavljen u spomen pohoda Vasojevića na Srbiju, a motiv za njegovo podizanje po svoj prilici se nalazio u sukobu i dinastičkoj surevnjivosti Petrovića i Obrenovića.² Izgled ovog spomenika, poznat je na osnovu crteža koji je objavio Risto Dragičević,³ a koji je iz zaostavštine dr Milana Jovanovića Batute,⁴ otkupio Državni, danas Narodni muzej Crne Gore na Cetinju.⁵ Ovaj, prvi javni spomenik u Crnoj Gori, uklonjen je 1896. godine takođe po nalogu knjaza Nikole, a neposredno uoči posjete srpskog kralja Aleksandra Obrenovića Cetinju.

Među prvim javnim spomenicima u Crnoj Gori, svakako se može uvrstiti i onaj podignut u spomen i slavu vojvode Mirka Petrovića.⁶ Spomenik, rađen po projektu Marka Đukanovića,⁷

¹ T. Koprivica, *Spomenici i Pobjednici*, Zbornik radova sa naučnog skupa povodom 90. godišnjice Božićnog ustanka crnogorskog naroda, Cetinje 2009, 189–196.

² R. Vešović, „Prelazak trista Vasojevića u Srbiju 1861. godine“, *Zapisi*, Cetinje 1928, 321–327.

³ Risto Dragičević (1901–1980) istoričar. Dragičević je bio dugogodišnji direktor Državnog muzeja na Cetinju, a učestvovao je i u osnivanju Istorijskog instituta Crne Gore.

⁴ Milan Jovanović Batut (1847–1940) ljekar i profesor. Jovanović je bio utemeljivač Medicinskog fakulteta u Beogradu i urednik Srpskog arhiva za oblast zdravstva.

⁵ R. Dragičević, „Prilozi kulturnoj istoriji“, *Starine Crne Gore I*, Cetinje 1963, 151–152.

⁶ Mirko Petrović (1820–1867). Otac crnogorskog kralja Nikole.

⁷ Kasnije Ministar unutrašnjih djela.

Njegoš, Janko Brajović, 1921. godina

postavljen je u Podgorici 1886. godine.⁸ Izgled spomenika, dobro je poznat na osnovu sačuvanih fotografija, a kao prepoznatljiv motiv Podgorice pojavljivao se i na razglednicama. Nakon 1918. godine i formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, pripadnici Narodne omladine Crne Gore, srušili su Mirkov spomenik, a njegove fragmente uništili i bacili u rijeku Moraču.⁹

⁸ Š. Rastoder, *Janusovo lice istorije*, Podgorica, 2000, 281.

⁹ N. Adžić, *Borci za nezavisnu Crnu Goru 1918–1941 I*, Cetinje 2008.

U kraljevini Jugoslaviji, Cetinje je dobilo dva javna spomenika, koji takođe nijesu izdržali politička i nacionala kolebanja crnogorskog društva. Tako je između Biljarde i Dvora kralja Nikole, 1924. godine, podignut spomenik stradalim unionistima u Božićnom ustanku 6. januara 1919. godine.¹⁰ Spomenik je srušen 1941. godine, odmah nakon kapitulacije Jugoslavije i dolaska italijanskih trupa na Cetinje.

Centar grada je do 1941. godine, krasio i konjanički spomenik u slavu, jugoslovenskog kralja Aleksandra Karađorđevića, rad akademskog vajara Ivana Meštrovića.¹¹ Naime, samo par dana nakon ubistva kralja Aleksandra u Marseju 11. oktobra 1934. godine, na komemorativnoj sjednici u Vladinom domu na Cetinju, pokrenuta je inicijativa o podizanju spomenika stradalom vladaru.¹² Par mjeseci kasnije, formiran je i Glavni odbor za podizanje spomenika, čija je izgradnja povjerena Ivanu Meštroviću.¹³ Na sjednici Gradskog vijeća, 18. juna 1938. godine, jednoglasno je odlučeno da se u centru grada, ustupi potrebno zemljište, Odboru za podizanje spomenika „blaženopočivšem kralju Aleksandru Prvom Ujedinitelju“.

¹⁰ J. Četković, *Ujedinitelji Crne Gore i Srbije*, Dubrovnik 1940, 381–382.

¹¹ Š. Rastoder, *Janusovo lice istorije*, Podgorica 2000, 279–285.

¹² Aleksandar Karađorđević (1888–1934), jugoslovenski kralj, rođen kao četvrto dijete srpskog kneza Petra i kneginje Zorke, ćerke crnogorskog kralja Nikole.

¹³ Ivan Meštrović (1883–1962) vajar i arhitekta. Kada je imao 16. godina, njegov talenat je prepoznao Harold Bilinić, tada kamenorezac u Splitu i uzeo ga za šegрта. Svoj umjetnički talenat, nadogradio je školovanjem u Beču, Parizu i Rimu. Skulpture rađene u tom periodu donose mu međunarodnu reputaciju. Od 1946 godine, postaje profesor na Univerzitetu u Sirakuzi i trajno ostaje da živi u Americi. Njegovi posmrtni ostaci prenešeni su u Otavice, Dalmacija. Na zahtev jugoslovenskih kulturnih poslenika, poslao je veliki broj statua, skulptura i crteža iz Sjedinjenih Država u Jugoslaviju (uključujući i spomenik Petra II Petrovića Njegoša).

Podizanju spomenika Aleksandru Karađorđeviću, prethodila je sjeća brijesta, pod kojim je kralj Nikola Petrović, uobičavao da presuđuje i donosi važne odluke. Meštrovićev bronzani spomenik, bio je visine oko 9 metara sa predstavom konjanika na mermernom postamentu. Postavljen je na Cetinju sredinom 1940. a uklonjen 1941. godine.¹⁴

Jedan od rijetkih javnih spomenika, koji je preživo istorijske turbulencije, a koji se ujedno smatra i prvim sačuvanim javnim spomenikom u Crnoj Gori je Mauzolej vladike Danila Petrovića–Njegoša na Orlovom kršu. U prvom broju *Crnogorca*, s početka 1871. godine, vidi se kako je potekla inicijativa za podizanje ovog spomenika: „*Bilježimo ovdje događaj jednog dana, koji će skorim, ako bog da, biti zauvijek obilježen vidnijem spomenikom. Na Badnji dan, naime, kada bjehu glavari crnogorski po ovdašnjem običaju u pohode kod našeg čestitog preosveštenoga mitropolita gospodina Ilariona, povede se razgovor između ostalog i o Badnjem danu g. 1773, kada je slavni vladika Danilo Petrović–Njegoš pozvao Crnogorce da se oslobode od Turaka, i kada su usled toga noću na Badnji dan ustali Crnogorci i crnogorske Turke koje isjekli koje išćerali iz zemlje. Od toga dana počinje današnja nezavisnost Crne Gore. Potaknuta je tom prilikom od jednog čestitog brata misao, da bi valjalo slavnome vladici Danilu podići spomenik u znak slobode i nezavisnosti Crne Gore. I jednodušno je primljen taj predlog*“.¹⁵

Iste godine donešena je odluka i formiran Odbor za podizanje spomenika rodonačelniku dinastije Petrović–Njegoš. Iako je Odbor uputio javni poziv za prikupljanje priloga u svrhu podizanja spomenika, ova akcija nije dala željeni rezultat, pa je

¹⁴ D. Martinović, „Tuga feniksa“, *Mirnodopska degradiranja Cetinja*, Cetinje 1997, 184–186.

¹⁵ V. Vujačić, „Mauzolej vladike Danila na Orlovom kršu“, *Matica*, br. 51/52, Cetinje 2012, 289–347.

inicijativa vremenom zamrla. Ideja o podizanju spomenika vladici Danilu, ponovo je aktuelizovana 1893. godine, a u svijetlu proslave 200. godina dinastije Petrović. Iste godine raspisan je konkurs za izgradnju spomenika, na kojem je pobjedio projekat knjeginje Jelene Petrović.¹⁶ U obrazloženju o izboru ovog projekta, kralj Nikola navodi da je nacrt za mauzolej: „*prost, jeftin i u isto vrijeme skroman i veoma umjetnički zamišljen*“. Radovi na Orlovom kršu započeti su 1896. godine, a u njima su učestvovalе arhitekте i klesari iz Dalmacije, dok je poslovima rukovodio inženjer Andrija Radović.¹⁷ Ceremonija inhumacije zemnih ostataka Vladike Danila, obavljena je 15. januara 1897. godine. Mauzolej je zamišljen i urađen kao skladan arhitektonsko-građevinski i ambijentalni kompleks, koji se sastoji od grobnice u obliku sarkofaga na kojoj je kameni krst i u reljefu urađeni simboli duhovne i svjetovne vlasti. Sa obje strane nadgrobne ploče nalazi se uklesan natpis istovjetne sadržine.¹⁸ Sarkofag je natkriven baldahinom, krstasto rebrastim svodom, koji preko segmentnih lukova počiva na četiri izdužena stuba.

O istorijatu podizanja spomenika Petru II Petroviću–Njegošu, prvi je 1951. godine u *Pobjedi* pisao Ratko Đurović,¹⁹ a u okviru tada značajnog jubileja, obilježavanja 100. godina od

¹⁶ Jelena Petrović (1873–1952), ćerka kralja Nikole, kasnije italijanska kraljica Jelena Savojska.

¹⁷ T. Samardžić, „Nadgrobni spomenik vladici Danilu na Orlovom kršu“, *Glasnik NMCG* 5, Cetinje 2009, 25–37.

¹⁸ *Mitropolit Danilo; Gospodar Crnogorski; Rođen godine 1677; Stupio na vladu godine 1696; pretstavio se godine 1735.*

¹⁹ R. Đurović (1914–1998), profesor, scenarist, filmolog, teatrolog, bibliograf i leksikograf. Đurović je bio veoma prisutan u crnogorskim kulturnim zbivanjima ali za života nije objavio nijednu knjigu. Njegovi radovi ostali su rasuti u periodici, zbornicima i drugim publikacijama. Đurović je 1951. godine bio član Odbora za proslavu Njegoševe stogodišnjice.

Maketa za spomenik Njegošu, Anastas Bocarić, 1899.

Njegoševe smrti.²⁰ Idući u susret najavi da će se na Cetinju 1951. godine, podići Njegošev spomenik, Đurović se u svom radu, osvrnuo na do tada postojeće spomenike posvećene Njegošu i dao kratak istorijat njihovog nastajanja. Do podizanja spomenika na Cetinju, tada nije došlo a kasnija inicijativa za gradnju Mauzoleja na Lovčenu, ovoj temi je dala veliku količinu materijala koji se tiče biti razumjevanja „pitanja“ crnogorske države, nacije, crkve i jezika. Pedeset godina kasnije, o ovoj temi pisao je i Dušan Martinović.²¹ U svojoj knjizi

²⁰ R. Đurović, „O spomenicima vladici Radu“, *Pobjeda*, 28. 01. 1951, 5–6.

²¹ D. Martinović, (1933–2008). Diplomirao je 1956. godine na Prirodno-matematičkom fakultetu (grupa geografija) u Beogradu. Na istom fakultetu je magistrirao (1971) i doktorirao (1974). Član CANU od 2000. godine.

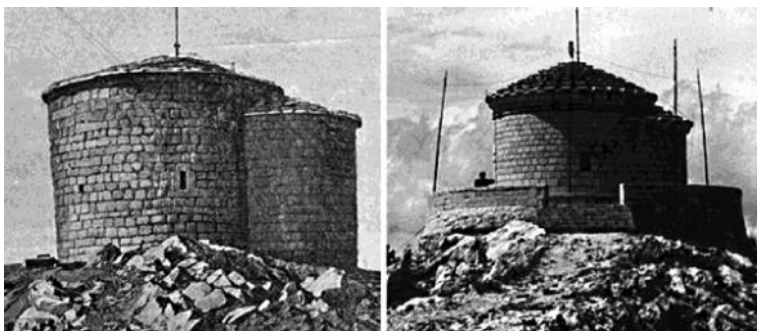
„Njegoševi jubileji i Njegoševi spomenici“, autor je ponudio sveobuhvatan prikaz Njegoševih jubileja i dao osnovne informacije o svim spomen-obilježjima i spomen-bistama vezanim za Njegoša.²² Najveće interesovanje, u vezi sa ovim pitanjem, istraživači su po pravilu usmjeravali na sudbinu Njegoševe grobnice, koja je za razliku od ostalih spomenika, uvijek bila i ostala centralna i nezaobilazna tema.

Istina Njegošev lik u skulpturi, nije nastajao često i vrlo rijetko je produkt ličnog umjetnikovog izbora i nadahnuća, već je uglavnom nametnut, kao potražnja naručilaca za javne spomenike i obilježavanje jubilarnih datuma. Mada i u tim specifičnim uslovima, sužene umjetnikove slobode, koja se po pravilu ograničava uslovima konkursa ili projektnog zadatka, nastali su za crnogorsku umjetnost vrijedni radovi plejade južnoslovenskih vajara, koji danas krase javne prostore ili se čuvaju u privatnim i muzejskim zbirkama.

Njegoš je svojom mladošću, kratkim i sadržajnim životom, slobodarskim duhom i brigom za sve slovenske narode, predstavljao idealnu ličnost oko čijeg su se pijedestala, mogli okupiti svi južnoslovenski narodi, koji su stenjali pod tuđim državama. Sve ono što je sredinom 19. vijeka bilo vezano za njega, pojava, poezija, zemlja iz koje je dolazio, narod koji je predstavljao, duhovnost i prerana smrt, uticali su da se Njegošev lik i djelo duboko urežu u sjećanje njegovih savremenika. Za one koji ga nijesu poznavali, uglavnom porobljene slovenske narode, širila se priča o mladom i lijepom Vladići i stalnoj borbi za „obraz junački“.

On je sanjao jugoslovenstvo, slavio srpstvo i utemeljivao crnogorstvo. Nedugo nakon njegove smrti, o Njegošu se formiraju određeni kanoni, koji ga zavisno od interpretatora

²² D. Martinović, *Njegoševi jubileji i Njegoševi spomenici*, JU Njegošev mauzolej, Cetinje, 2004.

Stara i Nova Kapela, 1845, 1925. godine

smještaju, pored podrazumijevajućeg crnogorskog i u širi jugoslovenski i još češće u opštesrpski nacionalni i književni kanon. Tome je na ruku išlo epsko predstavljanje Crnogoraca kao „najčistijeg“ dijela srpskog naroda, koje je tokom 19. vijeka a u kontekstu stvaranja velike južnoslovenske zajednice naivno i s ponosom prihvaćeno. Njegov lik je tako postao, zajednički simbol, koji se uklapao u društvene vrijednosti trenutka s početka 20. vijeka, sa velikim izgledima da u tom kontekstu izdrži sve testove vremena i identiteta. Samim tim, bilo je sasvim prirodno da se u susret 50 godina od njegove smrti (1901), pojave i prve ideje o podizanju spomenika.

Prvi model za izgradnju Njegoševog spomenika uradio je, krajem 19. vijeka tada mladi crnogorski slikar Anastas Bocarić.²³ Ideja autora je bila da se obilježavanje 50 godina od Njegoševe

²³ Anastas Bocarić (1864–1944), slikar. Bocarić je slikarstvo učio u Solonu i Atini, a boravio je u Sarajevu, Cetinju, Risnu, Zadru, Zagrebu, Veneciji, Mostaru, Beogradu, Istanbulu, Adis Abebi, Kairu, Skoplju, Solunu i Novom Sadu. Smatra se prvim predstavnikom građanskog slikarstva u Crnoj Gori. Njegovo djelo je uglavnom vezano za akademski realizam, slikao je ikone, radio portrete i istorijske kompozicije. Radovi mu se čuvaju u stalnoj postavci u umjetničkim galerijama u Sarajevu, Banja Luci i Budvi, kao i u Narodnom muzeju Crne Gore na Cetinju.

smrti, proprati i podizanjem spomenika od mermera i bronz e na Cetinju. O ovom Bocarićevom djelu, iscrpno je pisao Marko Car²⁴ 1899. godine u *Brankovom kolu*.²⁵ U svom tekstu, Car navodi kako je Anastas Bocarić tih dana 1899. godine u Zadru izložio jedan svoj projekat spomenika, crnogorskom vladici i pjesniku, „o kojemu je vrijedno da se čuje i u ostalom Srpstvu“.²⁶ Opisujući Bocarića kao osobu krasne umjetničke prirode, Marko Car naglašava da je umjetnik gipsani model uradio u namjeri i želji da se nađu ljudi koji bi pomogli da se ovaj model Njegoševog spomenika, izvede i pretvori u stvarno djelo. U tekstu autor insistira, kako je ideja o podizanju spomenika Njegošu krasna i da zaslužu je da se „omalodušeni Srbi u njoj sjedine i njome zagriju“. Poseban značaj ovog teksta leži u činjenici, da je autor dao jasan i detaljan prikaz Bocarićevog modela, koji se na osnovu jedne slabo sačuvane fotografije ne bi mogao ni približno jasno rekonstruisati.²⁷

Ono što se iz Carevog opisa može zaključiti jeste, da je Bocarićev spomenik iako u modelu i malih dimenzija već bio urađen u svim pojedinostima: „Na uzvišenom, arhitektonskom

²⁴ Marko Car (1859–1953), poliglota i esejista. Pisao je pjesme, kritike, putopise, pripovjetke i prikaze. Bio je saradnik mnogih listova i časopisa svoga vremena. Umro u Beogradu, a sahranjen na groblju kod manastira Savina u Herceg Novom. Bio je dopisni član SANU i predsjednik Srpske književne zadruge.

²⁵ Časopis „Brankovo kolo“, izlazio je u Sremskim Karlovcima (Srbija) od 1895. godine, do početka Prvog svjetskog rata. Nosio je naziv po pjesniku Branku Radičeviću a prvenstveno je bio namijenjen za obrazovanje, književnost i zabavu. Prvi vlasnik i urednik bio je Paja Marinković Adamov.

²⁶ M. Car, „Spomenik vladici Radu“, *Brankovo kolo* 8, Sremski Karlovci, 1899. 250–252.

²⁷ D. Ivanović, *Zlatni ramovi braće Bocarić*, Moderna galerija, Budva, 2000.

podnožju, jezdi na žilavu dobromu konju vladika pjesnik u narodnom crnogorskom odijelu, i mirno gleda preda se, kao u nekom zanosu. Lijevom rukom pridržava uzde, a u desnoj mu je nešto nalik na pero ili pisaljku, simbol umnoga prejmucstva ovog srpskog vladaoca i filozofa *Cedant arma togae*.²⁸ Vladičino je lice puno dostojanstva, njegov pokret prirodan i ujedno gospodski, viteški. Rekoh na više da konjanik jezdi; nije sam dobro kazao, on na sedlu miruje a parip se pod njim tek malko trza i podiže jedno od prednjih kopita. Pokret ovog konja slaže se vrlo krasno sa prirodom spomenika; energija i život, što se iz njegovih napetih mišića izvija odgovara potpuno muškom licu Vladičinu. Oboje, i konjanik i konj, sazđani su onim epskim stilom, koji se teško može da postigne bez banalnosti i teatralnosti. A to je, rekao bih, jedna od glavnih zasluga ove kompozicije. Dekorativna strana smišljena je takođe s mnogo vještine i ukusa. Na uglovima bazamenta, a u plastičnoj harmoniji sa glavnom figurom, smještene su ove sporedne figure ili grupe od figura. Prvo Crnogorac na straži sa strukom preko ramena i dugom puškom u ruci; drugo slijepi guslar s mladom Crnogorkom, svojom vodiljom; treće knjaz Danilo tumači mladom Nikoli Mirkovom, današnjem knjazu Nikoli, Gorski Vijenac i pokazuje prstom u daljinu, valjda: 'onamo onamo za brda ona', do njih su u jednoj gomili i ostala djela Vladičina; četvrto, majka Crnogorka uči sina da gađa iz revolvera. Tu je dakle, alegorično prikazana Crnogorska prošlost i budućnost; na jednoj strani mač i gusle, na drugoj knjige i novo oružje. Po bokovima podnožja koje je kao što rekoh, divno odmjereno u proporcijama i vrlo elegantno urezana su dva bareljefa, koja su za ovaj mah tek obilježena i koja će prikazivati dvije epizode iz Njegoševa života; ukidanje guvernadurstva, kada je Vladika pomilovao urotnika i svog dušmanina Vuka Radonjića, te

²⁸ Neka oružje ustupi mjesto zakonu.

junačko držanje Vladičino u boju oko Lesendre (1839), gdje o dlaci ne pogibe od turske lubarde, ne hoteći se ukloniti s biljege. I pod jednim i pod drugim od ovijeh reljefa leži, razmahane grivne, gorski car, sinji lav u kojem je valjda oličen Crnogorski narod; leži ali ne spava...“.²⁹

Marko Car je u istom članku dao i jednu kritičku primjedbu Anastasu Bocariću: „*Moglo bi se doduše, kojem detalju što šta zabaviti (kao na primjer onom peru u konjanikovoj desnici), ali o tome kao i o tehničkoj korektnosti pojedinih stvari u spomeniku, bilo bi danas prerano govoriti. O tome će moći da bude govora docnije ako se ovaj lijep projekat, ovaj san umjetnikov, ikad pretvori u javu*“.

Nakon Carevog teksta, oglasio se u Zadru³⁰ i sam umjetnik, a njegovo reagovanje bilo je objavljeno i u *Brankovom kolu*.³¹ Interesantno je da umjetnik, prihvata sugestije koje je na njegov rad iznio Marko Car i poziva ga da mu bude savjetnik, ukoliko ideja o izgradnji spomenika zaživi. Bocarić pojašnjava svoj model i daje podatke o tome kako je njegova zamisao prvobitno izgledala: „*Izrađujući model za spomenik Vladići Radu, činio sam to sa željom da ga svak uzmogne razumjeti, razumjeti ono što je hotio kazati s njim. Šta je onaj slijepi guslar sa svojom mladom vodiljom; šta je onaj petvjekovni stražar sa tokama na prsima i do pola isukanim jataganom, šta se uči iz Gorskoga Vijenca; šta kazuje pokojni knjaz Danilo Nikoli... i zašto Crnogorka sprema svog jedinca. To ste Vi sa tri riječi veoma vješto protumačili, kad ste rekli, da je tu prikazana crnogorska*

²⁹ M. Car, „Spomenik vladici Radu“, *Brankovo kolo* 8, Sremski Karlovci, 1899, 250–252.

³⁰ A. Bocarić, „Čestitome G. Marku Caru u Zadru“, *Srpski glas* 10, Zadar 1899.

³¹ A. Bocarić, „Beleške o umetnosti“, *Brankovo kolo* 12, Sremski Karlovci 1899, 383–384.

prošlost, sadašnjost i budućnost. Dobro takođe kazaste da ona dva lava predstavljaju Crnogorca, svaki je doista Crnogorac jedan lav i jao si ga tome, ko se usudi da mu pristupi namjerom zlom! Pohvalili ste mi i Viteza i konja. Pohvalili ste mi sve i to potvrdili Vašim imenom a zna se već „carska se ne poriče“. Meni je to milo, jer je od Vas... i vrlo sam Vam blagodaran ne samo radi one hvale, već i radi one primjedbe o pisaljci u Vladičinoj desnici. Na prvi mah, učinila mi se ta primjedba neosnovana, ali razmišljanjem uvidio sam da ste imali posve pravo, da mi o tome prigovorite, te sam tako i popravio. Tako to kadkada biva, i u sunce kad se dugo zagledamo, ne možemo da ga vidimo onakvo kakvo jeste. A ta je pogreška još u najprvi mah nastala, kad za spomenik nisam mislio izraditi drugih figura, do samog Vladike na konju, pa da mi radnja bude razumljivija, da bih mogao prikazati u isto vrijeme viteza i pjesnika, pripasao sam mu krivu sablju, dvije ledenice turio za pojas, a preko ramena ćinterac, te mu pokriva polovinu, desnu stranu pluća junačkih, i zato u desnoj ruci pisaljku, a u lijevoj hartije, kao da bi tobože htio kakvu misao, iako je na konju, zabilježi. No pošto sam u podnožje u kraj knj. Nikole i knj. Danila stavio sve vladicine knjige ona pisaljka i oni listići postali su suvišni. No ako bude suđeno da se takav spomenik na Cetinju ravnom o vladichinoj stogodišnjici otkrije, t.j. ako bi se za to pokazalo prave volje, dotle bih imao vremena da sve dotjeram kako valja, a Vas bih zamolio, da mi pri tome budete prvi savjetnik“.

Svoj članak Bocarić završava nadahnutim i patriotski pozivom, da se kroz novčane priloge može podići spomenik svom velikanu i zaključuje: „Brinući se o tome kako treba hraniti srpsku misao, da postane velika, jaka i silna, pravi rodoljubi neće žaliti, nego rado prinijeti žrtvu jer razumiju, kakvi su hranitelji i čuvari te svijesti spomenici narodnijih velikana. Jer znaće, da svi narodi, koji su bogove svoje tako proslavili, da su ti bogovi njima bili i ostali čuvari narodne slave do vijeka!“

Treba samo odvažno htjeti pregaocu Bog daje mahove pa nam je uspjeh siguran“. Kao što je poznato, prvi projekat za izgradnju Njegoševog spomenika na Cetinju, autora Anastasa Bocarića ostao je samo na nivou modela. Iako je Marko Car, pa i sam Bocarić predlagali da se svota od 100.000 forinti, koliko je bilo potrebno da se spomenik podigne, prikupi dobrovoljnim priložima, akcija prikupljanja sredstava nije nikada ni započeta.

Godinu dana kasnije, 1900. godine u oktobarskom broju mostarske *Zore*,³² izašao je uvodni teksta anonimog saradnika pod nazivom *Do godinu dana*.³³ Anonim poziva čitaoce da se 19. oktobra iduće 1901. godine, svečano obilježi „praznik čitavog srpstva“, 50. godišnjica Njegoševe smrti.³⁴ On dalje predlaže da se u okviru jubileja, objave cjelokupna Njegoševa djela i izvrši otkrivanje Njegoševog spomenika „u ma kom mjestu srpskome koga će mu srpski narod dobrovoljnim priložima podignuti“. Na ovaj način bi se, naglašava anonim, narod odužio sjeni besmrtnog pjesnika i pokazao da ga ima ko i slaviti. Po svoj prilici anonimni autor ovog teksta bio je Atanasije Šola,³⁵ tadašnji urednik ovih novina. Atanasije Šola je tokom 1900. i 1901. godine uređivao *Zoru*, a bio je jedan od istaknutijih kulturnih i političkih vođa Srba u Hercegovini, sa početka 20. vijeka. Upravo na njegovu molbu, u majskom broju *Zore*

³² List za zabavu, pouku i književnost izlazio je u Mostaru od 1896. do 1901. godine. Pokrenuli su ga ugledni pisci toga vremena, Aleksa Šantić, Svetozar Ćorović, Jovan Dučić i Atanasije Šola.

³³ Saradnik, „Do godinu dana“, *Zora*, Mostar 01. 10. 1900.

³⁴ „I šta je jedan narod, koji nijednog svijetlog groba nema. Šta je narod, koji ne pjeva nijednoga junaka, ne slavi nijednoga mudraca, ne divi se nijednom pjesniku, ne ponosi se nijednim književnikom, ne zahvaljuje se nijednom rodoljubi, ne uznosi ničije požrtvovanje“.

³⁵ Atanasije Šola (1878–1955), bio je jedan od najznačajnijih kulturnih i političkih vođa Srba u Hercegovini i Mostaru s kraja 19. i prvih decenija 20. vijeka.

1901. godine, Marko Car je u članku „Kako da proslavimo 19. oktobar“, iznio svoj stav o predlogu anonimnog saradnika.³⁶ Interesantno je da Car ovaj put ustaje protiv predloga o podizanju spomenika Njegošu tvrdeći: „*da se Srbi danas rukovode ponajviše sićušnim idejama stranačkim, pa čim prođe zanos prvog časa oni zabavljeni svojim klasičnim međusobicama, odmah zakunjuju nad svojom patriotskom nakanom*“. Zato Car ne vjeruje u mogućnost podizanja Njegoševog spomenika, a najmanje na Cetinju, gdje se kako on navodi još skupljaju prilozi za javnu bolnicu. On ipak predlaže da se 19. oktobra na Cetinju svečano otvori državna ustanova „*Narodna biblioteka, jer su samo one države dostojne, da se kulturnijem nazovu u kojima se neposredno sa kasarnama podižu i biblioteke*“. Za spomenike, kaže Car, ovaj narod nema ni sredstava ni svijesti.³⁷ Da li je Marko Car od ideje za podizanje spomenika Njegošu, odustao samo zbog kratkog roka i razloga koje je u svom članku naveo, ne možemo precizno ni potvrditi ni demantovati. Ovdje svakako treba napomenuti, da je u to vrijeme Anastaz Bocarić, napustio Zadar i oputovao u Tursku, da bi u Istanbulu radio kao učitelj.³⁸

³⁶ M. Car, „Kako da proslavimo 19. oktobar, Pismo uredniku Zore, Atanasiju Šoli“, *Zora*, Mostar, maj 1901.

³⁷ „*Svoje velikane mogu voljno i dostojno da predstavljaju samo narodi, koji drže mnogo do svoga nacionalnog ponosa, pa su stoga gotovi i na svaku žrtvu. ...U ostalom, treba priznati i ovo: mi smo Srbi odveć siromašan narod, da bi smo već sada, i ovako rastrojeni, mogli podizati spomenike našim zaslužnim ljudima. Mi se mučimo, kako ćemo pokrenuti ili održati jedan list, koji nam je potreban, kao kruh nasušni, da se branimo od naših zlotvora. Mi se natežemo i dok podignemo jednu školicu, prvi uvjet života, da nam se djeca bez svoje škole a kod toliko tuđijeh ne odradaju*“.

³⁸ Iseljavanja stanovništva iz Austrijskog u Osmanstvo carstvo, posebno u Istanbul, bilježi se veoma rijetko i nije nikada bilo predmet nekog šireg i dubljeg istraživanja. Ipak se sa sigurnošću može reći da je nemali broj

U samom finalu svog pisma Car zaključuje: „*Vladika Rade, bio je doista, pjesnik koji je stekao pravo na vidljiv spomenik u svojem narodu, ali se za taj spomenik postarala sama priroda, i on ga je sebi izabrao na samrtnoj postelji, spomenik kakav je samo Bog mogao stvoriti, stvorivši Lovćen*“.

Kako god i bez obzira na predloge i želje uglednih kulturnih poslenika onog vremena, obilježavanje 50. godišnjice Njegoševe smrti, prošlo je bez podizanja spomenika i bez osnivanja Narodne biblioteke na Cetinju, pa čak i bez kritičkog ili „divot“ izdanja Njegoševih djela. Tek je prilikom obilježavanja stogodišnjice Njegoševog rođenja 1913. godine, na Cetinju u privatnoj štampariji A. Rajvajna, prvi put u Crnoj Gori štampan *Gorski vijenac*. Iste godine je i u Herceg Novom, tada pod austrougarskom vlašću, takođe privatni knjižar Jovo Sekulović, objavio *Gorski vijenac*, koji je štampan u Bokeškoj štampariji u Kotoru.³⁹

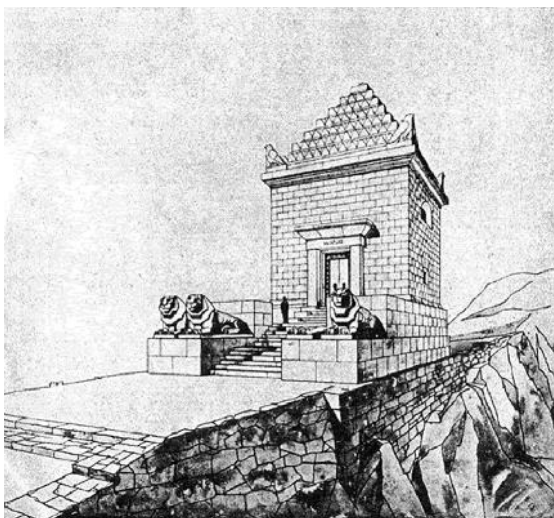
Najstarija Njegoševa bista, po svoj prilici rad je crnogorskog akademskog vajara Janka Brajovića.⁴⁰ Podatke o Janku Brajoviću nalazimo kod Novaka Adžića u knjizi *Borci za nezavisnu Crnu Goru 1918-1941*.⁴¹ On je jedno vrijeme bio u službi kralja Nikole Petrovića, a kasnije je kao politički emigrant i suverenista, bio stalno povezan sa vladom Jovana Plamenca. Janko Brajović je u Americi, u periodu od 1919. do 1925. godine,

stanovnika prevashodno iz Dalmacije, u potrazi za poslom i zaradom, op početka 19. vijeka odlazio na rad u Istanbul. Porezi, centralizacija austrijske vlasti, birokratizacija i za južnoslovenske narode, posebno teška vojna obaveza uticali su da su neki od njih napštali Dalmaciju i jedno vrijeme živjeli i radili u Istanbulu.

³⁹ D. Martinović, *Njegoševi jubileji i Njegoševi spomenici*, JU Njegošev mauzolej, Cetinje, 2004.

⁴⁰ Janko Brajović je rođen u Rijeci Crnojevića, 1889. godine. Umjetničku školu završio je u Beču, a živio je u Crnoj Gori, Velikoj Britaniji, Kanadi i Sjedinjenim Američkom Državama. Brajović je umro u Panami 1948. godine.

⁴¹ N. Adžić, *Borci za Crnu Goru*, 1918–1941 II, Cetinje 2010.

*Projekat
mauzoleja,
Ivan Meštrović,
1924.*

politički i propagandno djelovao u korist obnove kraljevine Crne Gore. Crnogorski emigranti, nastanjeni u Americi, tražili su da on bude njihov zastupnik i glasnik na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. godine. Brajović je na ovoj konferenciji, trebao da reprezentuje i iskaže njihovu želju za državnom samostalnošću i da demonstrira protiv toga da Crna Gora postane sastavni dio Kraljevine SHS. Brajović je tri godine proveo u srpskom zatvoru, jer se zalagao za nezavisnu Crnu Goru i eksplicitno se izjasnio kao crnogorski patriota, o čemu princ Milo Petrović–Njegoš daje podatke u svojim zapisima.⁴² U emigraciji se Brajović ostvario kao cijenjeni vajar, čija se umjetnička djela danas nalaze u brojnim muzejima zemalja Južne Amerike. Brajovićeva bronzana bista poglavice indijanskog plemena Joulache, bila je 1933. godine izložena u Kraljevskoj akademiji umjetnosti u Londonu.

O Brajovićevom radu Njegoševog poprsja, koja se u ovom tekstu prezentuje, nema podataka u stručnoj literaturi, koja nam je bila dostupna. O postojanju biste saznajemo posredno

⁴² Isto.

na osnovu jedne razglednice koju je na Cetinju, svakako prije 1921. godine štampao atelje „Vujović“. ⁴³ Na razglednici je prikazano izduženo poprsje sa Njegoševim likom, urađeno na niskom postolju, i sa u reljefu ćirilčnim natpisom „Нерош“. Na drugoj stani razglednice, osim podataka o izdavaču, navedeno je i objašnjenje slike: „J. Brajović Petar II (Vladika Rade)“, napisano ćirilicom i latinicom, kao i povod štampanja razglednice, što omogućava njeno precizno datovanje. Ona je štampana povodom „Dječijeg dana“ koji se kako piše na razglednici, obilježavao 20. juna 1921. godine, pa je očigledno da je skulptura nastala prije ovog datuma, a sasvim sigurno prije 1916. godine, kada je Brajović napuštio Crnu Goru. Ovom radu Janka Brajovića, kasnije se gubi trag, ali se bez svake sumnje radi, o po nama najranije poznatoj Njegoševoj skulpturi. ⁴⁴

Još jedna Njegoševa bista, rađena je skoro u isto vrijeme kao i Brajovićeva, ali o njoj iako skrivenoj od očiju javnosti, imamo sasvim pouzdane podatke. U korpusu umjetničkih djela kraljevske zbirke dinastije Karađorđević, među tri rada Tome Rosandića, nalazi se i portretna bista Petra II Petrovića–Njegoša. Ova skulptura izlivena je u bronzi i postavljena na drvenom postolju u biblioteci Kraljevskog dvora, pored autoportreta Ivana Meštrovića. Njegoš je prikazan u poprsju, direktnog pogleda, kose i brade, sa crnogorskom kapom na glavi. Predstavljen je u ogrtaču i narodnoj odjeći, sa visokom kragnom i vladičanskim lancem. Skulptura je na dvor Karađorđevića dospjela 21. juna 1933. godine. Zajedno sa 13.

⁴³ Štamparija Napredak, vlasnika Marka Vujovića.

⁴⁴ U svojoj knjizi *Njegoševi jubileji i Njegoševi spomenici*, Dušan Martinović je dao fotografiju jedne Njegoševe figure, za koju navodi da je rad Janka Brajovića, ali bez podataka o vremenu ili okolnostima nastanka figure ili fotografije, materijalu od kojeg je rađena i gdje se sada nalazi.

Spomenik u Prištini,
Pavle Pejović, 1996. godine

slika, kupljena je na Petoj Jugoslovenskoj umjetničko izložbi u Beogradu, 1922. godine.⁴⁵

Razmatranje pitanja podizanja spomenika Petru II Petroviću–Njegošu, višestruko je skopčano i sa sudbinom njegove kapele na Lovćenu. O ovom pitanju je napisan veliki broj studija i istraživačkih radova, ali i objavljeno mnogo političkih pamfleta, što je u mnogome uticalo na postojanje niza netačnih i polutačnih informacija o istorijatu kapele na Lovćenu.

Njegoš je 1845. godine, podigao na Jezerskom vrhu, malu kapelu, koju je posvetio Svetom Petru Cetinjskom. Kapela je ujedno bila prvi objekat, posvećen novom crnogorskom svecu, kojeg je Crnogorska pravoslavna crkva kanonizovala 1834. godine.⁴⁶

Sa stanovišta graditeljskog nasljeđa, kapela na Lovćenu, predstavljala je nepoznati tip pravoslavnog objekta u Crnoj Gori, bez uporišta u tradiciji. Arhitektonska osnova dvostrukog kružnog oblika, odnosno oblika rotonde sa nišom, izgledom je više podsjećala na odbrambenu kulu, iako bi u jednom širem smislu

⁴⁵ U Beogradu je 1904. godine, u čast stogodišnjice Prvog srpskog ustanka, formirano prvo srpsko umjetničko udruženje Lada. Osnivači društva, koje je nazvano po slovenskoj boginji proljeća, bili su Petar Ubavkić, Uroš Predić, Đorđe Jovanović, Marko Murat, Beta Vukanović, Risto Vukanović, Simeon Toma Roksandić. Udruženje je učestvovalo u organizaciji Prve jugoslovenske umjetničke izložbe 1904. godine u Beogradu.

⁴⁶ Petar I Petrović Njegoš (1748–1830), kanonizovan kao Sveti Petar Cetinjski.

mogla asocirati i na ranohrišćanske krstionice, koje je Njegoš imao prilike vidjeti prilikom svojih posjeta Italiji. Po izgledu kapela na Lovćenu, najviše je ličila na Tablju i kule, koje su 1938. godine bile podignute oko Biljarde. U historiografiji je poznato da je kapela rađena prema Njegoševoj zamisli, a poznato je i njegovo interesovanje za kulturno nasljeđe i istorijske spomenike.⁴⁷ Obilazeći znamenitosti u Rimu, Njegoš je bilježio za njega zanimljive podatke. Tako je u svojoj bilježnici, upisao podatke o visini, dužini i širini bazilike Sv. Petra u Rimu. Njegoš je takođe zabilježio broj njenih „oltarah“ i „kandelah“, kao i kada je i koliko dugo građena. Na drugom mjestu u svojoj bilježnici, on upoređuje po visini zvonik ove crkve sa zvonicima katedrale u Strazburu i crkvama Sv. Stefana u Beču i Sv. Marka u Veneciji.⁴⁸

Arhitektonsku vrijednost Njegoševe kapele, zapazio je i ruski arhitekta Nikola Krasnov, diveći se zamisli, da osnovu objekta čine dva kruga različitih prečnika, koji prodiru jedan u drugi. Takođe je i Frenk Lojd Rajt, priznati američki arhitekta primjetio da je na vrhu Lovćena, napravljen objekat takve forme, koja omogućava da bude vidljiv sa svake strane planine i da sa svake strane ima isti izgled.⁴⁹

Razlog za podizanje kapele, osim davanja počasti Svetom Petru Cetinjskom, bio je i u Njegoševoj želji da bude sahranjen na Lovćenu. Motiva, zbog kojih je Njegoš poželio da njegov grob bude na vrhu ove planine, vjerovatno ima nekoliko. Jedan sasvim sigu-

⁴⁷ V. Kilibarda, „Kroz Italiju 1850–1851“, *Lingua Montenegrina*, V/1, 9, Podgorica, 2012.

⁴⁸ V. Kilibarda, „Italijanske teme u Njegoševoj bilježnici“, *Lingua Montenegrina*, V/2, 109, Podgorica, 2012.

⁴⁹ Frank Lloyd Wright (1867-1959), jedan od osnivača moderne arhitekture i najpoznati arhitekta 20. vijeka (prvi je upotrebio armirani beton). Njegova supruga Olgivana Rajt (1898-1985), izvorno Olga Ivanovna Lazarević, bila je unuka vojvode Marka Miljanova.

rno leži u činjenici da je Jezerski vrh vidljiv i sa kopna i sa mora, i da je kapela trebala između ostalog da bude uočljiv simbol slobode ne samo za Crnogorce, nego svu „slovensku braću“ koja su godinama bila pod vlašću, Turske, Mletačke ili Austrijske države.⁵⁰

Njegoš je umro 19. oktobra 1851. godine, i sahranjen je u Cetinjskom manastiru. Vremenske nepogode i stalna bojazan od mogućeg skrnavljenja grobnice, uticali su da se njegov zahtjev ne ispuni odmah nakon smrti. Prenos Njegoševih zemnih ostataka na Lovćen, organizovao je i 27. avgusta 1855. godine, obavio njegov nasljednik knjaz Danilo.⁵¹ Njegoš i Lovćen, vremenom su postali simboli snage i slobode Crne Gore, ali i simboli konstituisanja crnogorske nacije i države.

Austrijska politička i vojna elita, bila je svjesna simboličnog značaja Lovćena za crnogorski slobodarski duh, pa su tokom Prvog svjetskog rata, iz Kotorskog zaliva bombardovali i oštetili kapelu.⁵² Pad Lovćena, trebalo je moralno da pokoleba Crnogorce, što se konačno i desilo 11. januara 1916. godine. Očigledno je da su Austrijanci bili veoma zadovoljni rezultatima na terenu i zauzimanjem Lovćena,⁵³ o čemu jasno govori i

⁵⁰ „Njegošev Mauzolej“, *Matica*, br. 50, Podgorica 2012.

⁵¹ Danilo Petrović (1826–1860).

⁵² Austrijsko carstvo (Habzburška monarhija) transformisano je 1867. godine u Austrougarsku, da bi se zadovoljile težnje Mađara za autonomijom. Poslije vojnog poraza u Prvom svjetskom ratu, 1918. godine, Austrougarska je nestala sa istorijske mape, a na njenoj teritoriji je formirano nekoliko država nasljednica: Austrija, Mađarska, Čehoslovačka, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i Poljska, dok su neki njeni djelovi pripojeni već postojećim državama: Italiji i Rumuniji. Danas se područja bivše Austrougarske nalaze u sastavu 13 zemalja. To su: Austrija, Mađarska, Italija, Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Srbija, Rumunija, Ukrajina, Poljska, Češka i Slovačka.

⁵³ U Dvorskom i Državnom arhivu (Haus-Hof-und Staats-Archiv) u Beču, nalazi se cijeli dosije o rušenju Kapele i prenošenju Njegoševih kostiju 1916. godine.

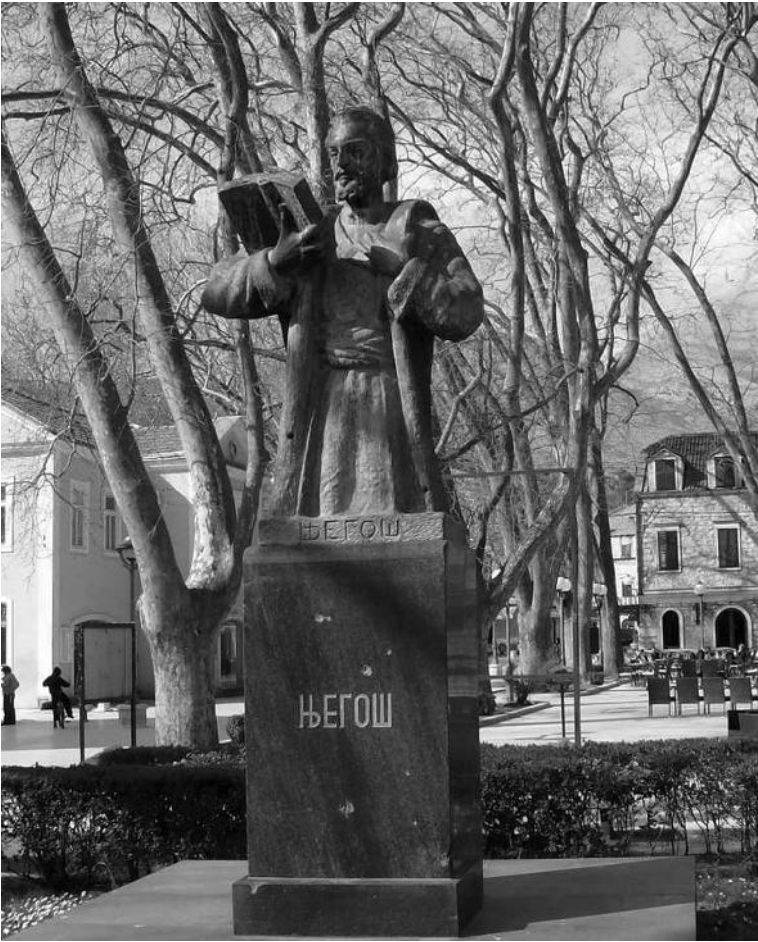
činjenica da su komandanti pješadijskih i artiljerijskih jedinica, koje su učestvovala u ovoj akciji, dobili od austrougarskog cara počasne titule „fon Lovćen“.⁵⁴ Pola godine kasnije iz Beča je na Cetinje stigla naredba, koju je izdao tadašnji ministar spoljnih poslova baron Štefan Burijan fon Rajec, da se Njegoševi zemni ostaci prenesu na Cetinje. Crnogorski mitropolit Mitrofan Ban, pokušavao je da kod okupacionog guvernera Viktora Vebera, izdejstvuje odustajanje od namjere da se obavi ekshumacija, ali su Njegoševi zemni ostaci, ipak 12. avgusta 1916. godine, ponovo vraćeni u Cetinjski manastir.

Zašto je od pada Lovćena, pa do odnošenja Njegoševih zemnih ostataka na Cetinje prošlo punih sedam mjeseci, može se sa ove vremenske distance jasnije tumačiti. Moglo bi se zaključiti, da izmještanje zemnih ostataka zbog oštećenja kapele nije bilo nužno, te da je pouzdaniji stav da njihovo izmještanje obavljeno, zbog ideje o podizanju austrijskog spomenika na Lovćenu. Austrijska vlast, željela je da na Lovćenu podigne spomenik, koji bi trajno simbolizovao njihovu vlast na ovom prostoru. Ideja je bila da se na Lovćenu, a na mjestu Njegoševe kapele, podigne spomenik pobjedi, velikih dimenzija. Raspisan je i konkurs, na kome je pobjedio projekat slikara Marka Rašice. On je predložio da se na Lovćenu podigne, nekoliko metara visoka figura „genija“ sa šljemom, lovorovim vijencem i mačem, na kojoj su trebali biti isklesani inicijali cara Franje Josipa I i datum 11. januar 1916. godine, kad je Lovćen pao u ruke careve armije.⁵⁵

Avgusta 1918. godine, austrijske okupacione vlasti na Cetinju, svjesne vojnog poraza, pokušale su da saniraju štetu, pa je raspisan javni konkurs za sanaciju Kapele. Tako je u *Cetinjskim novinama* od 5. oktobra 1918. godine, Austrijsko oružano zapovjedništvo izdalo objavu u kojoj se iskazuje namjera da će

⁵⁴ Stefan Sarkotić Freiherr von Lovćen, Ignaz Trollmann von Lovecenberg.

⁵⁵ Franjo Josip (1830–1916).

Njegoš, Toma Rosandić, Trebinje, 1934. godine

se u „*kratkom vremenu, kapelica na Jezerskom vrhu temeljito obnoviti*“ i da će se ovaj posao izdati putem „*javne jeftimbe*“. Istovremeno je od mitropolita Mitrofana Bana traženo da sprovede opravku kapele i vrati Njegoševe zemne ostatke na Jezerski vrh, ali do sanacije Njegoševe kapele ovom prilikom nije došlo.

Nova država, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca sa dinastijom Karađorđević na čelu, stvorena je u decembru 1918. godine, a Crna Gora je voljom svoje skupštine, svedena na banovinu. Već 1920. godine, Sveti arhijerejski sabor srpske pravoslavne crkve, na svojoj sjednici održanoj 19. novembra u Patrijaršiji u Beogradu, donio je odluku o obnovi Njegoševog groba i kapele Svetog Petra Cetinjskog na Lovćenu. Akcija je pokrenuta na osnovu izvještaja, tada novog Crnogorskog mitropolita, Gavрила Dožića.⁵⁶ U izvještaju se naglašava da su temelji kapele gotovo uništeni i da sve treba početi iznova, kako bi se sačuvala želja „velikog pjesnika“. Na Mitropolitovu inicijativu 1921. godine formiran je i Odbor za obnovu Njegoševe grobnice, sastavljen od crkvenih i građanskih predstavnika sa zadatkom da pronade potrebna sredstva kako bi se ovaj posao završio. Ni dvije godine nakon formiranja Odbora nije bilo nikakvih aktivnosti, koje bi ukazale na skorbu sanaciju Njegoševe kapele, koja je uz one prethodne četiri godine, izložena ekstremnim klimatskim uslovima pretrpjela veća oštećenja, nego ona nastala od austrijskog bombardovanja 1916. godine.

Po odobrenju Svetog sinoda mitropolit Gavriilo je u septembru 1923. godine, razgovarao sa kraljem Aleksandrom, kod kojeg je apelovao za pomoć u obnovi Njegoševog groba. Tako je inicijativu za izgradnju Njegoševe grobnice i pored postojanja Odbora, preuzeo Aleksandar Karađorđević. U julu 1924. godine u časopisu *Nova Evropa*, pojavila se vijest da je Ivan Meštrović, u dogovoru sa kraljem Aleksandrom, uradio skice za Njegošev mauzolej na Lovćenu. Istog mjeseca nekoliko stručnjaka iz Ministarstva građevine posjetilo je Cetinje i konstatovalo da na Njegoševoj kapeli nije moguće izvršiti nikakvu opravku, i da

⁵⁶ Gavriilo Dožić (1881–1950), Poslije smrti Mitrofanu Bana, izabran je za novog crnogorskog mitropolita 17. novembra 1920. godine. Na ovom položaju ostao je do izbora za srpskog patrijarha 21. februara 1938.

treba „stvoriti kapelu od solidnog materijala i kamena, sa potpuno novim zidovima i novim temeljem“. ⁵⁷

Prilikom boravka u Beogradu krajem 1924. godine, crnogorski mitropolit Gavriilo zatražio je audijenciju kod Kralja u vezi sa obnovom Kapele. Prema njegovim *Memoarima*, odmah na početku susreta Kralj mu se obratio riječima: „Ja znam, Vaše Visokopreosveštenstvo, da ste Vi došli radi spomenika gospodina Meštrovića. Čuo sam da ste radi toga ljuti. Znaite, veliki broj prijatelja dinastije savetovao mi je da ovaj spomenik uzmem i platim, kako bi se postavio na grob Vladike Rada“. Mitropolit Gavriilo je na to odgovorio: „Ne poričem vrednost spomenika, ali on apsolutno ne odgovara uslovima jednoga pravoslavnoga vladike, jer je u suprotnosti sa načelima Srpske crkve, i u suprotnosti sa testamentom velikoga pjesnika, koji je za tu svrhu podigao Kapelu, u duhu u kome je on želeo. Mislim da to treba poštovati i obnoviti Kapelu sasvim u prvobitnom stanju. Spomenik Meštrovićev liči više na jednu piramidu, koja bi se postavila na vrh Lovćena. Narod Crne Gore to nikako ne bi mogao odobriti niti se sa tim složiti. Mislim da je Lovćen i onako nacionalni spomenik, i dovoljno je da se obnovi stara Kapela. Ne bih se mogao složiti ni sa drugim novacijama, kao nadležni arhijerej, sem da podnesem svoju ostavku, da ne bih nosio odgovornost i narodnu kletvu pred budućim pokoljenjima“. ⁵⁸

Kao što je poznato, do izvođenja radova po Meštrovićevom nacrtu nije nikada došlo, jer je kralj uvažio negodovanje mitropolita Gavrila i Srpske pravoslavne crkve, kojima se Meštrović rad nije učinio dovoljno pravoslavnim. Oni su takođe izrazili želju da se Njegoševa grobnica obnovi, na način što bi nova kapela, bila izgrađena od preostalog sakupljenog kamena sa

⁵⁷ *Memoari Patrijarha srpskog Gavrila*, Kragujevac 1990, 22-23.

⁵⁸ Isto.

stare kapele pomješanog sa venčaćkim⁵⁹ mermerom, da bi se tako „spojili Orašac i Lovćen“. ⁶⁰ Srpska pravoslavna crkva je na ovaj način, poništila svoju odluku o obnovi kapele Svetog Petra Cetinskog na Lovćenu, i njenu obnovu prepustila kralju Aleksandru Karađorđeviću. Dobro je poznato da je dinastija Petrović ugašena, a kralj Nikola svrgnut sa crnogorskog trona, upravo političkim djelovanjem Karađorđevića. Takođe u Crnoj Gori, posebno na Cetinju, u to vrijeme, još nijesu zarasle rane i osušilo se cvijeće na grobovima crnogorskih ustanika, stradalih od jugoslovenske žandarmerije, tokom Božićnog ustanka. Prepustanje obnove Njegoševe kapele, dinastu Karađorđevića, zapravo je predstavljalo sjajnu mogućnost da se kralj Aleksandar rehabilituje u Crnoj Gori.

Meštrovićeve idejne skice, nešto kasnije su bile objavljene u *Novoj Evropi* od 1. januara 1925. godine. U istom broju ovog časopisa, navodi se da je razlog zbog kojeg ova umjetnička zamisao neće biti ostvarena kraljeva škrtost, koja je novinskim žargonom pretočena u konstataciju da je „*proračun za gradnju kralju bio odviše velik*“.

Nakon odustajanja od Meštrovićevog projekta, napravljen je novi plan obnove, koji je povjeren ruskom stručnjaku u oblasti sakralne arhitekture, Nikolaju Petroviču Krasnovu.⁶¹ Radovi na

⁵⁹ Venčac, vrsta kamena, koji nosi naziv po istoimenoj planini u blizini Arandelovca, od kojeg je urađena fasada crkve Sv. Đorđa na Oplencu.

⁶⁰ Orašac, nadomak Arandelovca je mjesto dogovora o podizanju Prvog srpskog ustanka i proglašenja Karađorđa vrhovnim vođom 15. februara 1804. godine.

⁶¹ Nikolaj Petrovič Krasnov (1864–1939). Studije slikarstva, vajarstva i arhitekture završio je na Moskovskom umjetničkom učilištu 1885. godine. Kao „arhitekta ruskog carskog dvora“, nakon Oktobarske revolucije 1917. godine, emigrira, da bi 1922. godine, kao već poznati i ostvareni arhitekta stigao u Beograd. U Crnoj Gori radio je na rekonstrukciji Njegoševe kapele, a

obnovi Kapele trajali su od juna do septembra 1925. godine, i protekli su uz učešće jugoslovenske vojske. Umjesto konzerviranja sačuvanog dijela kapele i dogradnje srušenih djelova, izabran je najradikalniji, vremenski najkraći i stručno nesumnjivo manje zahtijevan postupak. Ostaci građevine su srušeni i cijeli objekat je izgrađen ponovo, uz djelimično korištenje prvobitnog materijala. Nova kapela se tlocrtom i izgledom u znatnoj mjeri podudarala sa prvobitnom građevinom, ali se po obliku i veličini radilo samo o približnoj, a ne preciznoj rekonstrukciji. Razlika je bilo u rješenjima ulaznog portala i prozorskih otvora, a cijela građevina je dobila novu masivnu kamenu ogradu. Na vrhu Kapele je postavljen krst od mermera sa Venčaca. Ulaz je krasila ikona sv. Đorđa, a u oltaru je namješten žrtvenik iz stare kapele. Unutrašnjost je slikama četiri crnogorska sveca ukrasio srpski slikar Uroš Predić,⁶² a u sredini je postavljen polijeley od bronzе sa Aleksandrovim monogramom. Sa desne strane, u kapeli se nalazio Njegošev sarkofag, na kojem je pored dvoglavog orla urezano ime Petar II Petrović–Njegoš. Umjesto sv. Petra Cetinjskog, čijem je kultu, kapelu posvetio Njegoš, ona je sada bila posvećena sv. Đorđu, krsnoj slavi Petrovića i Karađorđevića.

Po kraljevom nalogu, iznad ulaznih vrata u kamenu je ispisan tekst: „*Mi Aleksandar I. Kralj Srba, Hrvata i Slovenaca, praunuk Karađorđa Petrovića vođe i početnika oslobođenja Srbije, unuk Knjaza Aleksandra Karađorđevića a sin Kralja Petra I Velikog Oslobodioca i Ujedinioца našeg naroda i Knjeginje Zorke Petrović Njegoš, obnovismo ovaj sveti hram, koji je na Lovćenu blizu Cetinja podigao i za vječnu kuću odabrao slavni naš predak Petar Petrović Njegoš, vladika i gospodar Crne Gore, poklonik heroju topolskom Karađorđu,*

njegovo djelo je i zgrada Zetske banovine (1932) na Cetinju, koju je uradio u saradnji sa arhitektom Radmilom Jevrićem. U Beogradu je pored ostalog radio zgradu Arhiva i Vlade Srbije, kao i rekonstrukciju Starog dvora na Dedinju.

⁶² Uroš Predić (1857–1953), slikar.

besmrtni apostol i vesnik jedinstva našeg naroda, a koji bi godine 1916. razoren u ratu za oslobođenje i ujedinjenje. Neka je mir pepelu Petra II Petrovića Njegoša i neka je slava njegovom velikom imenu. Njegov sveti blagoslov neka se izlije na naš dom i naš narod kroz sve vjekove. Amin Na Lovćenu, 21. 9. 1925. godine“.

Poslije skoro deset godina 21. septembra 1925. godine, u kapelu koju je podigao kralj Aleksandar Karađorđević, prenešeni su posmrtni ostaci Petra II Petrovića Njegoša. Tokom svečane ceremonije mitropolit Gavrilo se u ime pravoslavne crkve i naroda Crne Gore, zahvalio kralju na „divnu zadužbinu koju je podigao svome neumrlom pretku vladici Radu i za sva dobra, koja čini Srpskoj crkvi i narodu“. Svečanost se završila kraljevim odgovorom: „Visokopreosvešteni, predajem vam u amanet moju zadužbinu i kosti slavnoga Njegoša, da ih i dalje čuvate“.⁶³

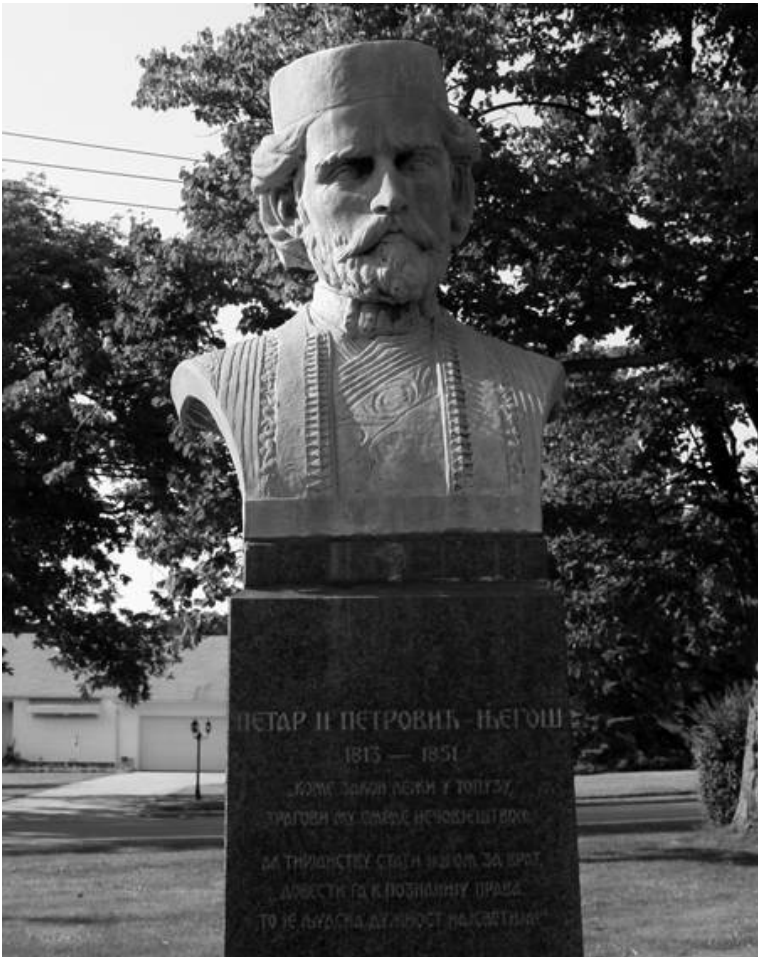
Nakon što je kralj Aleksandar Karađorđević odustao od izgradnje Njegoševog mauzoleja na Lovćenu, 1929. godine pokrenuta je inicijativa za podizanje Njegoševog spomenika u Beogradu.⁶⁴ Tu misao pored inicijatora Branislava Nušića,⁶⁵ zastupao je i poznati srpski profesor i akademik Pavle Popović.⁶⁶ Tako je, tek što je sa radom prestao Državni odbor za podizanje spomenika Njegošu na Lovćenu, formiran privremeni Odbor za podizanje spomenika Njegošu u Beogradu. Privremeni Odbor imao je zadatak da prouči ovo pitanje i ispita mogućnost

⁶³ *Spomenica Petra II Petrovića Njegoša*, Vladike Rada, 1813-1851-1925, Cetinje 1926.

⁶⁴ R. Đurović, „O spomenicima Vladici Radu“, *Pobjeda*, 28. 01. 1951, Podgorica 5-6.

⁶⁵ Branislav Nušić (1864 -1938) književnik, komediograf, novinar i diplomata.

⁶⁶ Pavle Popović (1868-1939), akademik i rektor Univerziteta u Beogradu.

Njegošev spomenik, Frank Jirouch, Klivlend, 1936. godine

da se zamisao ostvari. Namjera Odbora je bila da se u srcu Beograda, na Terazijama podigne grandiozni spomenik Njegošu. Idući u susret ovoj ideji, Gradska skupština je 1932. godine na Nušićev predlog, odredila upravo tu lokaciju za podizanje spomenika. Odbor je tokom 1933. i 1934. godine, razradio brojne aktivnosti na skupljanju dobrovoljnih priloga za njegovo podizanje.

Da bi se zamisao ostvarila, osnivani su pododbori od mjesnih do banovskih, priređivane zabave, predavanja, književne večeri, pozorišne predstave a 14. novembar je službeno proslavljan kao „Njegošev dan“. Tokom ovih nekoliko godina, inicirana brojnim i živopisnim akcijama, u jugoslovenskoj štampi trajala je zanimljiva diskusija, oko podizanja ovog spomenika. Uredništvo *Nove Evrope*, tadašnjeg zagrebačkog glasila za politiku i društveni život ustalo je protiv ovakvog načina podizanja spomenika Njegošu. Oni su smatrali da je stvar samog Beograda da podiže spomenike zaslužnim velikanima, a ako cijeli narod daje priloge, onda se zna gdje tome spomeniku jedino može biti mjesto, aludirajući na Lovćen. U *Novoj Evropi*, išli su i dalje smatrajući da bi podizanje mauzoleja na Lovćenu bio samo jedan dio spomenika. Drugi dio, po njihovom mišljenju trebalo je biti osnivanje Njegoševog instituta na Cetinju, sa karakterom jedne akademije nauka i umjetnosti. Jer bi navodi se dalje, „*jedan takav institut bio daleko trajniji, korisniji i značajniji od onog spomenika što ga može podići odbor u Beogradu ili Cetinju*“.

Iako je pored Milana Ćurčina, Rašetara, Grola i Ivan Meštrović pripadao uredništvu *Nove Evrope*, on je dao svoj konkretan prilog izgradnji Njegoševog spomenika u Beogradu. Meštrović je naime, 1934. godine poklonio Odboru Njegoševo poprsje, rađeno nekoliko godina ranije, sa idejom da se reprodukcije u bronzi i gipsu prodaju u korist podizanja spomenika. Taj Meštrovićev rad, kako kaže Ratko Đurović u *Pobjedi* 1951. godine, „*zapravo je jedini stvarni rezultat ove dugogodišnje akcije za podizanje Njegoševog spomenika*“. Odbor za podizanje spomenika, sa svojim radom jenjava 1935. godine, kada se sa gotovo istim članovima formira Odbor za izgradnju Sabornog hrama na platou iznad Cetinjskog manastira.

Svečano nazvana „Svetosavska“ cijela 1935. godina, protekla je u pripremama posvećenim 700-godišnjici smrti Save Nemanjića, pa se zamisao izgradnje Njegoševog spomenika u

Beogradu pretvorila u zamisao izgradnje Sabornog hrama Savi Nemanjiću na Cetinju.⁶⁷ Nikada se nije saznalo, a ni istraživalo, gdje je završio novac koji se nekoliko godina sakupljao za podizanje spomenika u Beogradu.

Što se tiče izgradnje Sabornog hrama na Cetinju, od čitavog tog posla, kojim je po svoj prilici rukovodio mitropolit Gavriilo, ostali su i danas vidljivi temelji hrama i nepovratno srušena Njegoševa Tablja, stradala prilikom nivelacije terena.⁶⁸ Nekoliko godina kasnije na obližnjoj stijeni, podignuta je crkvena zvonara, tkz „Nova Tablja“. Tako je umjesto Njegoševe Tablje, koja je služila kao kula i osmatračnica, sa koje su se ispaljivale počasne salve, kao spomenik kulture 1957. godine upisana „Nova Tablja“, koja objektivno gledano sa ovom prvom nema ni veze ni sličnosti. Radovi na Sabornom hramu, iznad Cetinjskog manastira, nijesu nastavljeni, pa je i ovaj projekat ostao nerealizovan.

Njegoševa kapela djelimično je stradala i u II svjetskom ratu, u vrijeme italijanske okupacije (1941–1943). U aprilu 1942. italijanska vojska je oštetila kapelu, odabravši vrh Lovćena kao metu za svoju vojnu vježbu. Kapelu je pogodio jedno topovsko đule, ali pričinjena šteta nije bila velika. Zbog velikog ogorčenja naroda, italijanske vlasti su se 14. aprila 1942. godine, javno izvinile, preko tadašnjeg *Glasa Crnogorca*. Tom prilikom su obećali da će izvršiti opravku, što su tokom ljetnih mjeseci iste godine i uradili.

Nezavisno od beogradske kampanje maja 1934. godine, otkriven je u Trebinju, prvi Njegoš spomenik. Bronzani kip, rad akademskog vajara Tome Rosandića⁶⁹, poklonio je svom rodnom

⁶⁷ *Glasnik Srpske Pravoslavne Patrijaršije* 32–33, Beograd 1934, 481–504.

⁶⁸ D. Radojević, *Opet crnogorske teme*, Podgorica 2009.

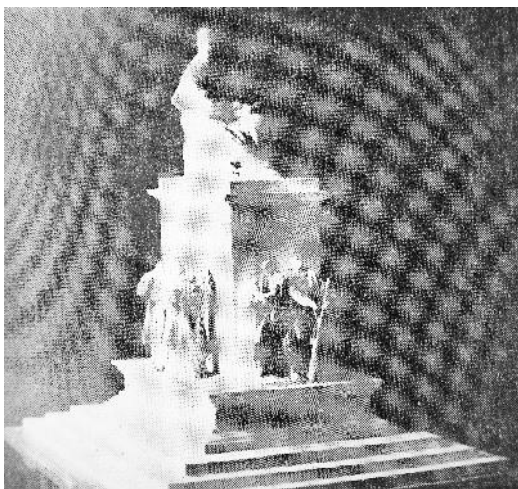
⁶⁹ Toma Rosandić-Tomaso Vincenzo, (1878–1958) vajar i akademik, se školovao u Beogradu i Beču, u ateljeu Ivana Meštrovića. Nakon okončanja Prvog svjetskog rata, Rosandić postaje profesor na Umetničkoj školi u Beogradu a jedan je od osnivača Umetničke akademije u Beogradu 1937. godine a bio je i njen prvi rektor.

gradu Jovan Dučić smatrajući da se „*ovim aktom odužuje i svom rodnom mjestu i velikom geniju*“.⁷⁰ Ponešen ljepotom velikih gradova, u kojima je imao priliku da živi ili boravi, Jovan Dučić je želio da dio ovih metropola prenese u rodno Trebinje. On se godinama trudio, da svoj rodni grad učini ljepšim i prijatnijim, a posebno se uključivao u urbanizaciju, ukrašavanje i uređivanje gradskog jezgra. Dučić je svoju zamisao predočio prijateljima i od tadašnjih vajara zatražio da mu izrade kipove pojedinih velikana. Prvi mu se odazvao Toma Rosandić, koji je Dučiću darovao Njegoševu bistu izlivenu u Mađarskoj, za čiju je izradu iskorišten jedan austrougarski trofejni top. Dučić je izradio kameno postolje u Trebinju i dao da se ureže natpis o njegovom poklonu.

Na otkrivanju spomenika Njegošu u Trebinju, došao je i kralj Aleksandar Karađorđević. Otkrivanje spomenika izazvalo je za ono vrijeme veliku pažnju javnosti, a pratila ga je trodnevna svečanost, koja je po svoj prilici imala karakter dodvoravanja dvorskoj politici u Beogradu. Jedan dio lokalne štampe nastojao je da razotkrije Dučićeve namjere i politički karakter proslave, kojoj nije prisustvovao nijedan predstavnik akademije ni univerziteta. *Slobodna misao*, pisala je da je „*Dučićev spomenik na svom mjestu samo ako je trebalo umanjiti Njegošev značaj prema jugoslovenskim narodima*“, pošto je Dučić „*bezobzirno istupio da sam podigne Njegošu spomenik i da na taj način uzme ulogu čitave nacije*“. Ovako je spomenik zaključuje *Misao*, izašao „*kao djelo lične ambicije, pretencioznosti i jednog smjera koji čak može biti i ponižavajući*“.⁷¹ Dučićev plan da Trebinju, prida veliki kulturni značaj i da u njemu svojom brigom, ali i značajnim novčanim ulaganjima napravi aleju velikana, pisaca i umjetnika, koja će počinjati Njegošem, a po svoj prilici završiti samim Dučićem, prilično je i realizovana.

⁷⁰ Jovan Dučić (1871–1943), pjesnik.

⁷¹ R. Đurović, „O spomenicima vladici Radu“, *Pobjeda*, 28. 01. 1951, Podgorica 5-6.

*Skica za Njegošev
spomenik,
Vanja Radauš,
1951.*

Njegošev spomenik u Trebinju, bio je uklonjen 1941. godine, kada su ustaške vojne jedinice, prvo oštetile a zatim kamionima i sajlama odvalile bistu sa postolja na kojem se nalazila. Angažovanjem tadašnjeg gradonačelnika Trebinja, Ilijaz-bega Resulbegovića i drugih uglednih trebinjskih Muslimana, italijanska komanda dozvolila je da se Njegoševa bista smjesti u podrumu opštinske zgrade i na taj način sačuva. Nakon oslobođenja, Njegošev spomenik je ponovo postavljen na staro mjesto, uz skromnu narodnu svečanost 1945. godine.

Još jedan Njegošev spomenik podignut je daleko od njegove rodne grude, u Klivlendu, država Ohajo u Sjedinjenim Američkim Državama. Spomenik je podignut 1936. godine u tada Jugoslovenskom vrtu, dijelu gradskog parka u Klivlendu, a bistu su postavili jugoslovenski iseljenici. Tradicija da se u Klivlendu podižu spomenici velikanima svih naroda i nacija koje žive u ovom gradu stara je čitav vijek. U Klivlendu živi preko 120. nacija iz cijelog svijeta, pa je poštujući nacionalnu raznolikost, gradska uprava u Rokfelerovom parku, još 1910. godine formirala *Kulturnu baštu*, u kojoj je svaka nacija uredila svoj vrt.⁷²

⁷² Cleveland Cultural Gardens.

Kulturna bašta Klivlenda je nastala kao potreba da doseljenici sačuvaju svoj kulturni identitet, ali i da sugrađanima i prijateljima prikažu svoje istorijske vrijednosti. Danas se Kulturna bašta u Klivendu rasprostire na površini od 12 hektara, sa više od stotinu nacionalnih vrtova. Izvorno, u Klivendu je prije formiranja kraljevine Jugoslavije, postojao Slovenački vrt, koji je 1932. godine i zvanično postao jugoslovenski. Njegoševa bista postavljena je u tada Jugoslovenskom vrtu 1936. godine i rad je akademskog vajara iz Klivlenda, Franka Jiroucha.⁷³ Frank L. Jirouch, vajar češko njemačkog porijekla, rođen je i sahranjen u Klivendu. Završio je Akademiju likovnih umjetnosti u Filadelfiji, a prvenstveno je poznat po svom radu u Klivledskom vrtu kulture. Jirouch je 1902. godine osnivo firmu „*Fischer & Jirouch*“, koja je uglavnom radila dekorativne reljefne skulpture. Od 1921. do 1924. godine, Jirouch boravi u Parizu gdje predaje na akademiji „Julian“ i izlaže radove na Pariskom salonu. Nakon toga se vraća u Klivlend, gdje ponovo razvija posao dekorativne reljefne skulpture uglavnom za kulturne vrtove. Smatra se da je čak 25. poprsja, kipova i spomen ploča njegovo autorsko djelo, po čemu je on najzastupljeniji umjetnik u Klivlenskoj kulturnoj bašti. Među njegovim radovima posebno se ističe poprsje Abrahama Linkolna iz 1950. godine.

Istorijske promjene i raspad Jugoslavije učinile su da je Jugoslovenska bašta nestala, odnosno da je vraćena Sloveniji, kojoj je i pripadala prije stvaranja Jugoslavije 1918. godine. U postupku vraćanja bašte Sloveniji, srpska zajednice je skulpture iz Jugoslovenske bašte, premjestila kod Sabornog hrama sv. Save u Broadview Heights, gdje se i danas nalaze. Njegoševa bista, rad Franka Jiroucha, takođe je premještena ispred Sabornog hrama, gdje se nalaze i biste sv. Save i Draže Mihajlovića.

⁷³ Frank L. Jirouch (1878-1970).

Par godina kasnije, Srpska zajednica u Klivlendu uspjela da na parčetu „Kulturne bašte“, na placu broj 32, podigne novi, ovaj put Srpski kulturni vrt. Prilikom njegovog svečanog otvaranja u Klivlendskom parku 5. oktobra 2008. godine, postavljeno je novo Njegoševo poprsje, rad akademske vajarke Drinke Radovanović.⁷⁴ Ova poznata srpska vajarica, bila je student Matije Vukovića, a od 1979. godine je član Udruženja likovnih umjetnika Srbije. Autor je brojnih skulptura i spomenika na otvorenom prostoru.

U Srpskoj bašti u Klivlendu, danas se pored Njegoševe, nalaze i biste kralja Petra I Karađorđevića, Mihaila Pupina i Nikole Tesle. Spomenici u Trebinju i Klivlendu, bila su jedina dva spomenika podignuta Petru II Petroviću–Njegošu do 1951. godine, kada se obilježavalo 100 godina od njegove smrti.

Obilježavanje 100 godina od Njegoševe smrti, bilo je prvo javno manifestovanje njegovog lika i djela, u organizaciji nove jugoslovenske i komunističke vlasti. Zato se u organizaciju jubileja uključila cijelokupna crnogorska kulturna i politička elita, što je u konačnom ako se isključe megalomanske ideje, rezultiralo otvaranjem Njegoševog muzeja i izgradnjom Ljetnje pozornice na Cetinju. Pripreme za obilježavanje jubileja, započete su tokom 1950. godine, kada je i formiran „Državni odbor za proslavu Njegoševe stogodišnjice“. U procesu osmišljavanja svečanog programa, Odbor je predložio Vladi Crne Gore da se „*ostvari želja crnogorskog naroda*“ i Njegošu izgradi dostojan spomenik na Cetinju. Najveći dio ovog tada neuspješnog pokušaja da se u okviru jubileja 1951. godine, Njegošu podigne spomenik, može se pratiti kroz zvaničnu dokumentaciju Državnog odbora za proslavu Njegoševe stogodišnjice, koja se čuva u fondovima Arhiva Crne Gore.⁷⁵

⁷⁴ Drinka Radovanović, (1943-).

⁷⁵ T. Jović, I. Kovačević, „Odbor za proslavu Njegoševe stogodišnjice“, *Glasnik NMCG*, 9, Cetinje 2013, 129–238.

Prva sjednica Odbora održana je na Cetinju 22. septembra 1950. godine, a pored brojnih tema, na ovoj sjednici je razgovarano i o podizanju spomenika. Tako je član Odbora, Vuko Radović, predložio da se odabere nekoliko najboljih vajara i da oni putem užeg konkursa daju skicu za spomenik. U raspravi je učestvovao i slikar Milo Milunović, koji je kao lokaciju za spomenik predložio plato ispred Biljarde gdje se nekada nalazio „*kraljev brijest*“. Milunović je smatrao da treba odabrati nekoliko umjetnika da naprave skicu za spomenik, „*čtetvorica eminentnih i dvojica mladih*“, predlažući tada mlade umjetnike Vojislava Vujisića i Voja Stanića. Ratko Đurović je podsjetio da su se između dva rata prikupljali prilozi za podizanje Njegoševog spomenika u Beogradu, pa je predložio da se pored spomenika na Cetinju, podigne još jedan spomenik Njegošu u Beogradu. Raspravu je zaključio član Politbiroa CK KP CG⁷⁶ Radomir Komatina sa konstatacijom: „*Ako raspišemo konkurs nije se nadati nikakvim rezultatima, jer se najčešće jave oni koji nemaju pojma o tome*“.

Druga sjednica Odbora za proslavu Njegoševe stogodišnjice održana je 14. novembra 1950. godine, takođe na Cetinju, a njom je predsjedavao Radomir Komatina. Na sjednici je predloženo da se Odbor obrati vajararu Sretenu Stojanoviću,⁷⁷ za izradu idejne skice za spomenik Njegošu na Cetinju,⁷⁸ a članovi su informisani da je po ovom pitanju Milo Milunović sa njim već obavio privatni razgovor. Jovan Četković je iznio mišljenje da ideja spomenika treba da bude „*da Njegoš čita*“.

⁷⁶ Centralni Komitet Komunističke Partije Crne Gore.

⁷⁷ Sreten Stojanović (1898–1950), akademski vajar, crtač, akvarelista, teoretičar, pedagog i javni radnik pripada grupi najvažnih srpskih vajara 20. vijeka. Slikarstvo i vajarstvo je studirao u Beču i Parizu. Nakon Drugog svjetskog rata bio je predsjednik Udruženja likovnih umetnika Srbije, dekan Umetničke akademije, urednik lista *Umetnost* i član SANU.

⁷⁸ Stojanović je već bio angažovan od Odbora da uradi bistu Ljube Nenadovića.

Njegoš, bista za
konkurs,
Vojin Bakić,
1951. godine

Počev od decembra mjeseca, obimni poslovi oko organizacije proslave planirane za avgust 1951. godine, dijele se na šest sekcija, onog dijela Odbora koji je bio zadužen za program,⁷⁹ dok je Građevinsko-tehnički odbor nastavio da funkcioniše kao jedna cjelina. Poslovi oko izgradnje Njegoševog spomenika na Cetinju dodjeljeni su Likovno-dekorativnoj sekciji.⁸⁰ Sjednica ove sekcije, održana je u Herceg Novom 21. novembra, na kojoj je

⁷⁹ Sekcija za akademiju i program, Sekcija za muzej, Naučno-izdavačka sekcija, Sekcija za štampu i agitaciju, Likovno-dekorativna sekcija, Sekcija za izložbe kulturnog nasljeđa, i sedma Građevinsko tehnička sekcija.

⁸⁰ Članovi ovog tijela bili su: Milo Milunović, Miloš Vušković, Mirko Kujačić, Savo Vujović, Vojislav Đokić, Gojko Brkuljan, Branko Filipović, Svetomir Poček i rukovodioci Petar Lubarda i Aleksandar Aco Prijić.

pored ostalog razmatrana i ponuda vajara Sretena Stojanovića, da Njegošev spomenik izradi do 1. avgusta 1951. godine. Sekcija je predložila Odboru da ovu ponudu prihvati.

Nakon sastanka rukovodilaca svih Sekcija, održanog 13. decembra 1950. godine, Likovna sekcija je u odnosu na svoj definisani zadatak, izradu idejne skice za spomenik Njegošu, konstatovala da su se tri jugoslovenska vajara: Vanja Radauš⁸¹, Lojze Dolinar⁸² i Vojin Bakić,⁸³ prihvatili da izrade idejne skice za Njegošev spomenik. Dolinar je već tada Odboru uputio svoje skice, dok je Odbor kod druge dvojice vajara urgirao da što prije upute svoje nacрте, da bi se stvorila mogućnost i ostavilo vrijeme za moguće odlivanje skulpture i postavljanje spomenika.

Nešto kasnije je formiran i Žiri za primanje idejnih skica za Njegošev spomenik,⁸⁴ koji je 29. avgusta 1951. godine na sjednici održanoj na Cetinju konstatovao sledeće: „*da je Radauš*

⁸¹ Vanja Radauš (1906–1931). Završio Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu, a izlagao je na bijenalu u Veneciji, Antverpenu, Varšavi, Moskvi, Pragu, Budimpešti. Bio je profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu i član HAZU u Zagrebu.

⁸² Lojze Dolinar (1893–1970). Kiparstvo je završio na Umjetničko-zanatскоj školi u Ljubljani, a studije je nastavio na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču, zatim Minhenu i Pragu. Izlagao je na brojnim reprezentativnim izložbama jugoslovenske umjetnosti u Parizu, Londonu, Amsterdamu, Briselu, Moskvi, Lenjingradu, Bratislavi, Pragu, Varšavi, Krakovu, Budimpešti i ostalim gradovima. Dolinar je bio profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Beogradu od 1949. do 1959. godine a bio je i član SAZU u Ljubljani.

⁸³ Vojin Bakić (1915–1992) vajar. Bakić je završio Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu, a 1950. godine sa skulpturom *Bik* izlagao na umjetničkom bijenalu u Veneciji. Izlagao je i u Londonu, Parizu, Berlinu, Rimu i Vašingtonu.

⁸⁴ Članovi žirija su bili Vuko Radović, Petar Lubarda, Milutin Plamenac, Milo Milunović, Jagoš Jovanović i Risto Stijović.

*uložio najviše truda pri izradi, ali skica po arhitektonskoj i skulpturalnoj obradi nije dobra i kao takva ne može doći u obzir za Njegošev spomenik. Pored ovoga, figura Njegoša a manje više i ostale su slabo date“. Žiri je takođe konstatovao; „da skice Dolinara i Bakića uopšte nijesu uspjele i ne mogu ući u obzir za nagradu“. Na osnovu ovakvog mišljenja, Žiri je donio zaključke: „Da se ni jedna skica ne može primiti za spomenik; da se prva nagrada ne dodjeljuje a druga nagrada s obzirom na uloženi trud, dodijeli Radaušu; da se Dolinaru i Bakiću nadoknade stvarni troškovi, ali i da im se skice otkupe za Njegošev muzej; da se rezultati konkursa objave u štampi i da se skice izlože sa oznakom čiji je koji rad i odlukom žirija o uspjehu istog“. Radovi ovih umjetnika, objavljeni su u jubilarnom broju časopisu *Stvaranje* za jul i avgust 1951. godine.*

Tako je i jubilej 1951. godine, protekao bez postavljanja Njegoševog spomenika, ne samo na Cetinju, nego u čitavoj Crnoj Gori. Ipak od spomenika se nije odustajalo, pa je odmah nakon što je žiri za primanje idejnih skica donio svoju odluku, Sekcija predložila Odboru da raspiše novi konkurs. Na ovoj sjednici, jedan od članova žirija, slikar Vuko Radović,⁸⁵ iznio je predlog da se raspiše novi konkurs ili izrada spomenika povjeri Ivanu Meštroviću. Ovo je zapravo i bilo prvo zvanično pominjanje Meštrovića, kao mogućeg umjetnika koji bi trebao da uradi spomenik Njegošu.

U vezi sa proslavom iz 1951. godine, interesantno je pomenuti i da je Predlogom plana za ukrašavanje grada Cetinja, prilikom Njegoševe proslave, Odbor u tački 8. predvidio: „*Nad kapelom na vrhu Lovćena da se istakne na direktnu od 20-25 metara, crnogorska zastava 10 x 20 metara veličine*“ kao i da noću „*bude sve osvijetljeno reflektorima, na sjevernoj strani Lovćenove kape vidljivoj sa Cetinja i iz Crne Gore, da bude ispisano ciframa 30 x 50 metara visokim 1851-1951*“. Takođe, Građevinsko-operativnoj sekciji u zadatke koje je trebala obaviti, stavljeni su sljedeći

⁸⁵ Vuko Radović (1910-1996).

poslovi: „Izmještanje Reljefa, restauracija Biljarde, opravka Njegoševe rodne kuće i Kapele na Lovćenu“.

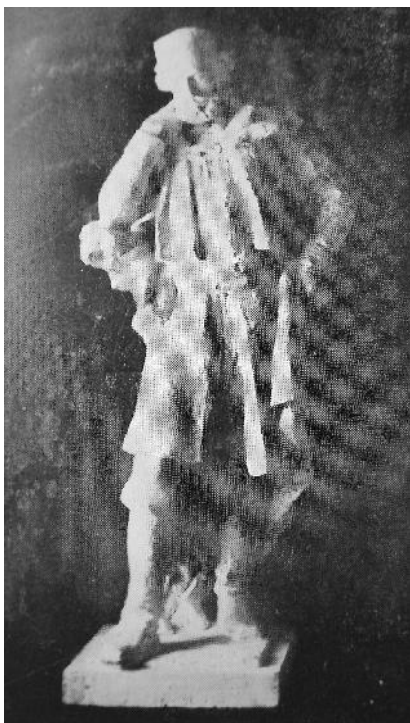
Ni činjenica da su se za izradu Njegoševog spomenika prijavili vodeći jugoslovenski vajari, umjetnički konkurs nije dao očekivane rezultate. Tražeći stvaraoca, koji je dovoljno uspješan i reprezentativan da odgovori ovom zadatku, ime Ivana Meštrovića se nametnulo kao najlogičniji izbor.

Na osnovu saglasnosti državnog vrha Jugoslavije, ondašnji ambasador u Vašingtonu Vladimir Popović, po nalogu Crnogorske vlade i njenog predsjednika Blaža Jovanovića, krajem 1951. godine, nekoliko puta posjećuje Ivana Meštrovića. Početkom 1952. godine, Vlada Narodne Republike Crne Gore ponudila je Ivanu Meštroviću, da se „*primi plemenitog posla... rada na spomeniku u slavu Njegoša*“. U pismu od 6. aprila 1952. godine, Meštrović sa oduševljenjem prima poziv: „...*Kako će vam biti poznato, ja sam se pred više od petnaest godina bavio problemom spomenika Njegošu. Zamišljao sam ga tada na Lovćenu, u formi jednog malog hrama s Njegoševom figurom u nutrinji zdanja. Mjesto je bilo ono isto gdje je jedna kapelica Njegošu u spomen. Ta ideja je propala jer su se navodno protivili crkveni krugovi, jer da im nije izgledala dosta pravoslavna*“.

Vlada je 1952. godine donijela Odluku o izgradnji Njegoševog mauzoleja na Lovćenu. Sa druge strane, Meštrović je u saradnji sa svojim prijateljem i saradnikom arhitektom Haroldom Bilinićem,⁸⁶ razradio kompletno arhitektonsko rješenje, koje se u idejnom smislu naslanjalo na projekat mauzoleja iz 1924. godine. Za nepunu godinu, Meštrović je uradio detaljnu maketu mauzoleja i u gipsu Njegoševu figuru i dvije karijatide,⁸⁷ u istim

⁸⁶ Harold Bilinić (1894–1984) arhitekta.

⁸⁷ U želji da što autentičnije prikaže crnogorsku ženu i djevojku, Meštrović je zatražio da mu se u Ameriku pošalje što više fotografija viđenih Crnogorskih „nevjesta i djevojaka“. Poznato je da je na Cetinju te fotografije radio fotograf Jovan Marić, uz posebnu dozvolu ministra unutrašnjih poslova

*Skica za Njegošev spomenik,
Lojze Dolinar,
1951. godina*

veličinama, koje su bile predviđene da se urade u kamenu. Nakon što je posao završen „gipsani gorostas“ i karijatide upućeni su brodom u Split. Posao „prenošenja“ figura iz gipsa u kamen, povjeren je Meštrovićevom učeniku i poznatom vajar, Andriji Krstuloviću.⁸⁸

Zbog loših ekonomskih uslova, a upravo kada je 1962. godine, umro Ivan Meštrović, izgradnja Mauzoleja bila je obustavljena na neodređeno vrijeme, pa je Njegoševa skulptura ostala, zajedno sa

Voja Biljanovića. On je pripremio oko 500 fotografija djevojaka iz Cetinja, Danilovgrada, Crmnice, Morače, Kolašina, Mojkovca.

⁸⁸ Andrija Krstulović (1912–1997), vajar. „Majstor dlita“, koji je godinama Meštrovićeve gipsane zamisli pretvarao u granitne skulpture velikih dimenzija.

karijatidama privremeno smještena u montiranim barakama, koje su se nalazile u dvorištu Državnog muzeja.⁸⁹

Dolazak Josipa Broza Tita na Cetinje u maju 1968. godine, ponovo je aktuelizovao pitanje završetka Njegoševog mauzoleja na Lovćenu. Odluku, kojom preuzima obavezu Vlade Crne Gore iz 1952. godine, da podigne mauzolej po projektu Ivana Meštrovića, donijela je Skupština opštine Cetinje, na sjednici održanoj 9. decembra 1968. godine.⁹⁰ Ubrzo je formiran i Inicijativni odbor za podizanje Mauzoleja,⁹¹ koji je dobio zadatak da predloži sastav Odbora za podizanje Njegoševog mauzoleja.

U februaru 1969. godine, Zavod za zaštitu spomenika kulture SRCG dao je odobrenje Opštini Cetinje da „izmjesti kapelu“, pa je Opštinska skupština, 18. marta 1969. godine donijela jednoglasnu odluku o podizanju mauzoleja na mjestu kapele.⁹² Svi poslovi oko izgradnje, povjereni su Odboru za podizanje Mauzoleja, koji je Skupština opštine Cetinje osnovala 7. jula 1969. godine.⁹³

⁸⁹ Na Cetinje su ovom prilikom bili dopremljeni i Meštovićeви gipsani originali Njegoševе biste i karijatida, koje su se do sredine 90. godina prošlog vijeka, čувale u Narodnom muzeju. Neznanjem i nebrigom, iste su isječene i bačene.

⁹⁰ „Njegošev Mauzolej“, *Matica*, br. 50, Podgorica, 2012.

⁹¹ U sastav Inicijativnog odbora ušli su: Tomanović Petar, Vicković Mihailo, Dragičević Risto, Vušković Miloš, Vrbica Milo, Radonjić Radovan, Vujošević Stanislav, Jovović Drago, Čelebić Petar, Ilićковиć Čedo, Berkuljan Zagorka, Špadijer Marko, Krivokapić Dimitrije, Martinović Momčilo, Popović Milutin, Vukmanović dr Jovan, Spasić Petar, Đurišić dr Rajko, Živković dr Dragoje, Đonović Pavle, Čejović Marija i Brnović Branko.

⁹² Kapela na Lovćenu u tom trenutku je uživala status spomenika kulture, rješenje br. 01-770/I od 7. jula 1961. godine, donijeto od strane Zavoda za zaštitu spomenika kulture na Cetinju.

⁹³ Odbor su u najvećem dijelu sačinjavali visoko postavljeni crnogorski funkcioneri na republičkom i federalnom nivou. Veljko Milatović, Veselin

U postupku osporavanja uklanjanja kapele i podizanja mauzoleja, Mitropolija crnogorsko-primorska, predala je 23. aprila 1970. godine, Ustavnom sudu u Beogradu žalbu na Socijalističku Republiku Crnu Goru. Sud je 8. juna 1970. godine, odlučio da predmet žalbe ne spada pod kompetencije federalnih organa.

Rješavanje spora bilo je potom nastavljeno pred Ustavnim sudom Crne Gore, koji je 11. novembra 1970. godine, ocijenio da su odluke Vlade NRCG i Skupštine opštine Cetinja bile zakonite i donio riješenje da se autentičnost Njegoševe kapele očuva na drugom mjestu.

Izgradnja mauzoleja finansirana je obavezanim i dobrovoljnim priložima iz čitave Jugoslavije. Svečano otvaranje obavljeno je 28. jula 1974, a spomenik je otvorio predsjednik Predsjedništva Crne Gore Veljko Milatović.⁹⁴

Njegošev mauzolej na Lovćenu je ansambl arhitektonskih i umjetničkih ostvarenja koje sačinjavaju: okretište, prilazna staza sa tunelom probijenim u masivu planine, terasa, atrijum s predvorjem i bunarom, portici, karijatide, kapela, granitna figura, kriptu sa grobnicom i vidikovac sa stazom. Središnje mjesto građevine zauzima kapela na čijem ulazu se nalaze dvije figure Crnogorki, isklesane od crnog granita koje, kao karijatide podupiru kamenu konstrukciju i dočekuju goste. U kapeli je smještena monumentalna sjedeća Njegoševa figura sa otvorenom knjigom na koljenima i orlom iza leđa.⁹⁵ Figura je rađena od jednog komada jablaničkog granita, izvađenog iz Neretve, koji je prije obrade težio oko 50 tona. Svod je obložen mozaikom, načinjenim od preko 200 hiljada pozlaćenih staklenih pločica. U mermernom sarkofagu, koji se nalazi u

Đuranović, Svetozar Vukmanović Tempo, Peko Dapčević, Jovo Kapičić, Dušan Vukotić, Veljko Bulajić, Oskar Davičo, Branko Ćopić, Esad Mekuli, Vladimir Dedijer itd.

⁹⁴ Veljko Milatović (1921-2004).

⁹⁵ Figura je teška 28 tona, visoka 3.74, duga 3.10, široka 1.43 metra.

kripti četiri metra ispod figure, pohranjeni su Njegoševi zemni ostaci. Na nadgrobnoj ploči, uz ime su isklesani simboli duhovne i svjetovne vlasti, krst i crnogorski grb.

Pitanje Njegoševog mauzoleja na Lovćenu, ponovo je aktuelizovano, 1989. godine, kada je Njegoševu nagradu za književnost dobio Dobrica Ćosić, srpski akademik, književnik i nacionalni teoretičar. Nakon preuzimanja nagrade Ćosić je na Cetinju izjavio, da novčani dio nagrade posvećuje podršci rušenja mauzoleja i izgradnji prvobitne kapele na njegovom mjestu.

Godinu dana kasnije u Podgorici je Komnen Bećirović, formirao „Odbor za obnovu lovćenskog vrha i svetišta“, koji je imao 40 članova, a na čijem se čelu nalazio tada novoizabrani Crnogorski mitropolit Amfilohije Radović. Skupština Crne Gore je na sjednicama svojih radnih tijela, 17. jula 2012. godine, odbila da raspravlja o Inicijativi za obnovu kapele Petra II Petrovića–Njegoša.

Koliko se god tretiralo i pretresalo pitanje autentičnosti kapele koja je 1971. godine uklonjena sa Lovćena, odgovor je samo jedan. To nije bila autentična kapela Petra II Petrovića–Njegoša. To je bila nova kapela, koja se u domenu arhitektonskih detalja nije puno razlikovala od Njegoševe. Potpuna razlika bila je u unutrašnjosti kapele, ali pravi smisao razlika bio je u porukama koje je ova kapela trebala da pošalje crnogoskom narodu i u kojem smjeru je trebala da ga nacionalno i državotvorno usmjeri. Stara kapela po svojoj funkciji nije bila vjerski objekat, već grobno mjesto i imala je ulogu spomenika, koji slavi ličnost crnogorskog vladara i vladike. Nova kapela, takođe po svojoj funkciji nije bila vjerski objekat, a imala je ulogu spomenika, koji slavi srpskog pjesnika, čiji je san ujedinjenja svih južnoslovenskih naroda, ostvarila dinastija Karađorđević.

Sa druge strane odnos stručnih službi zaštite spomenika kulture i muzeja, prema demontiranoj kapeli, nije bio na visini zadatka. Iako su svi kameni blokovi sa stare kapele bili obil-

ježeni i uredno složeni na Ivanovim koritima, a unutrašnji elementi odnešeni na Cetinje, briga o materijalu je bila ispod profesionalnog nivoa. Da se neznanje ipak primjenjuje neselektivno, vidi se iz činjenice da su nebrigom uništene i gipsane figure koje je Ivan Meštrović uradio u Americi.

Zagovornici Aleksandrove kapele su uporno zastupali tezu da je kapela ostala iste veličine, istog oblika, istih dimenzija i da je sačuvala istu simboliku, kao kapela koju je podigao Njegoš. Da li je neko ko je dozvolio rušenje spomenika vojvodi Mirku, želio da obnovom Njegoševe kapele zapravo politički profitira ili je iskreno ispunjavo želju jednog Petrovića, dok je u Podgorici istovremeno rušio spomenik njegovom potomku.

Da o Njegoševom fizičkom izgledu, nijesu ostala, brojna i neporeciva svjedočanstva njegovih savremenika, danas bi se o tome govorilo kao o narodnoj legendi. „*On je vanredno lijep čovjek*“ piše Edvard Mitford, „*izgledao mi je najviši čovjek, kojeg sam ikada vidio*“ zapaža ser Henri Lejard. „*za jednu glavu nadvisio je sve lijepe ljude svog naroda*“, tvrdi Dal Ongaro. Čak i sam Njegoš u svom testamentu izjavljuje: „*Hvala ti Gospodi, jer si me na zemlji nad milionima i dušom i tijelom ukrasio*“.

Jedan od najjasnih opisa Njegoša, ostavio nam je u svojim bilješkama „*Crna Gora i slovenske zemlje*“, ruski oficir i diplomata Jegor Kovaljevski.⁹⁶ Njegov opis Njegoša je važan, jer se ovdje ne radio o ličnoj impresiji na osnovu kratkog susreta u Beču ili Petrogradu. Naime, Kovaljevski je početkom juna 1838. godine, po nalogu Ruskog dvora došao na Cetinje i sa Njegošem bio u svakodnevnom druženju tokom četiri ljetnja mjeseca. Boraveći u sobi do vladičine, on je imao mogućnost, a vjerovatno i zadatak da osjeti atmosferu, stanje, uslove i emocije u kojima je živio, radio, vladao i stvarao crnogorski gospodar.

⁹⁶ Jegor Kovaljevski, *Crna Gora i slovenske zemlje*, prevod Drago Čupić, Podgorica 1999.

Kovaljevski je imao jedinstvenu priliku da upozna Njegoša u njegovom prirodnom okruženju, među rođacima i narodom, pa se s obzirom na okolnosti njegov opis Njegoša, zaista može smatrati objektivnim. Po opisu Kovaljevskog, Njegoš je: „*neobično visokog rasta, vitak, sa cnim kao gar, na leđima spušenim perčinom, s očima punim sjaja, s pravilnim crtama lica*“. Kovaljevski nastavlja: „*Vladika predstavlja obrazac muške ljepote. Slikar bi Njegoša uzeo kao uzor za prikazivanje Herkulesa a filozof za vodiča u svom životu*“. Kovaljevski zaključuje: „*ta se ličnost oštro izdvajala od svojih zaostalih sinova. Preljipe spoljašnosti, vrlo visokog rasta, čak i među Crnogorcima s učenim izrazom, s očima više zamišljenim nego blistavim, on je imao veoma prijatne manire, ništa neujednačeno, ničega oštrog ili prijetećega u obraćanju. On je privlačio od prvog poznanstva. A ko ga je znao bliže, taj nije mogao a da ga ne zavoli svim srcem*“.⁹⁷

Upravo ova posljednja rečenica, jasno objašnjava veliki broj portreta, gdje je Njegošev lik zasnovan na subjektivnom nadahnuću umjetnika. Najstariji poznati Njegošev portret, za koji se zna da je umjetnik insistirao na verizmu lika je nastao u Moskvi 1933. godine i rad je akademskog slikara Andreja Morgunova. Njegošev lik u skulpturi, ukoliko se izuzme Bocarićev gipsani model iz 1899. godine, nastajao je 70. i više godina poslije Njegoševe smrti i to uglavnom zbog izgradnje javnih spomenika, a ne kao produkt ličnog umjetnikovog izbora i nadahnuća.

U periodu od pokretanja inicijative za podizanje spomenika Petru II Peroviću Njegošu, na Cetinju 1950. godine, pa do izgradnje i otvaranja Mauzoleja na Lovćenu 1974. godine, Njegošu je postavljena spomen bista u Prčnju i podignut spomenik u Podgorici.

⁹⁷ M. Miljić, „Jegor Petrović Kovaljevski i Petar II Petrović Njegoš“, *Glasnik NMCG*, 9, Cetinje 2013, 61-91.

Njegoš, Sreten Stojanović, 1954, Podgorica - Beograd - Rim

Njegoševa bista u Prčanju, postavljena je 1954. godine, neposredno ispred ulaza u Župnu crkvu posvećenu Rođenju Bogorodice. Crkva je građena u periodu od 1789. do 1909. godine, dominantno u renesansnom stilu i najveći je vjerski objekat u Boki Kotorskoj. Njegoševa bista, rad vajara Ivana Meštrovića, postavljena je 1954. godine, na platou ispred ulaza okrenuta

prema moru, neposredno ispod niše u kojoj je kip Apostola Petra. Ova bista je zapravo jedan od odlivaka Meštrovićeve skulpture iz 1932. godine, a koju je on poklonio Odboru za podizanje Njegoševog spomenika u Beogradu. Bez obzira na motiv, postojanje biste pravoslavnog vladike u sklopu jednog katoličkog hrama predstavlja svojevrstan kuriozitet. Takođe, interesantno je da je Njegoševa bista ispred katoličke crkve u Prčnju, prvi javni spomenik, posvećen Njegošu u Crnoj Gori.

Razlozi za postavljanje Njegoševe biste u Prčnju su višestruki. Njegoš je više puta posjećivao Prčanj, boraveći u kući pomorskog kapetana Mata Filipova Lukovića. Upravo na inicijativu jednog od potomaka porodice Luković, don Nika Lukovića,⁹⁸ prčanskog župnika i pisca, u krugu Bogorodičine crkve, napravljena je „aleja mislilaca“. Lukovićeva namjera je bila da se na jednom mjestu okupe savremenici koji su se na neki način posvetili ideji jugoslovenstva, pisali o njoj i njome bili oduševljeni.⁹⁹

Meštrovićeva bista iz 1932. godine, ostala je najpoznatiji i najpopularniji Njegošev lik. Njegoš je prikazan sa snažnim otklonom glave u lijevo, ozbiljnog i zamišljenog pogleda, sa dubokim modelacijama crta lica, koje ističu sve vrijednosti muškaraca dinarskog tipa. Ovakvim načinom prikaza stiče se utisak ubjedljivosti života, jak karakter osobe i snažno duševno stanje, odnosno vrijednosti koje Meštrović koristio i u modelovanju sopstvenog lika.

Ova Njegoševa bista, danas se nalazi u Belom dvoru na Dedinju, kao dio fonda umjetničkih figura Dvorskog kompleksa,

⁹⁸ Niko Lukovića (1880-1970).

⁹⁹ Uz crkvu se pored Njegoševe, nalaze biste Andrije Zmajevića, Josipa Juraja Štrosmajera, Andrije Kačića Miočića, Frana Učelinija Tice, Joza Đurovića, Iva Vizina i don Nika Lukovića.

dok je jedan odlivak umjetnik poklonio, tada Jugoslovenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Meštrovićev Njegoš iz 1932. godine, nalazi se i na Cetinju u izložbenoj postavci Njegoševog muzeja u Biljardi, zatim u njegovoj rodnoj kući na Njegušima i Gradskoj biblioteci Njegoš na Cetinju. U rezidenciji Predsjednika Crne Gore u Podgorici nalazi se Njegoševa bista, rad hrvatskog vajara Frana Kršinića (1897-1982).*

U Lovćencu su, na osnovu saglasnosti Međuopštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture, u julu 2012. godine, počeli radovi na projektu izgradnje postamenta za postavljanje spomen biste crnogorskom vladaru i vladici Petru II Petroviću Njegošu. Bista je postavljena na platou ispred Crnogorskog kulturnog centra, na inicijativu i organizaciju Udruženje Crnogoraca Srbije „Krstaš“. Spomen bista, u Lovćencu, postavljena je 19. jula 2012 godine, a poklon je Branka Barona Živkovića, sineaste iz Cetinja i Rima, dok je donator postamenta i realizator kompletnog arhitektonskog projekta bio Nenad Stevović. Bista je rad Ivana Meštrovića i poslednji je poznati primjerak odlivka originala iz 1932. godine, postavljen u javnom prostoru.

Njegošev spomenik u Podgorici, postavljen je 1956. godine, u parku ispred zgrade Crnogorskog narodnog pozorišta i rad je akademskog vajara Sretena Stojanovića. Skulptura je urađena prema nacrtu koji je 1951. godine, objavljen u časopisu *Stvaranje*, kao jedan od mogućih modela za Njegošev spomenik na Cetinju. Podgorička skulptura je prvi od tri odlivka, koji su pored Podgorice, postavljeni u Beogradu i Rimu. Nakon višegodišnjeg traženja lokacije, spomenik Petru II Petroviću Njegošu, postavljen je

* Kršinić je završio Umjetničku akademiju u Pragu, a autor je brojnih skulptura i spomenika na otvorenom prostoru, od kojih je vjerovatno najpoznati spomenik Nikoli Tesli kod Nijagarinih vodopada.

1994. godine na platou između Filozofskog fakulteta i Rektorata univerziteta u Beogradu.¹⁰⁰ Njegošev spomenik u Rimu postavljen je 2005. godine, u parku Villa Borghese nedaleko od istorijskog centra grada i poznatog trga Piazza del Popolo. Na postamentu, na tabli od travertina, na italijanskom jeziku je napisano „*poeta e vescovo principe del Montenegro*“.¹⁰¹ Monumentalna skulptura, rad akademskog vajara Sretena Stojanovića, u Rim je stigla kao poklon crnogorske Vlade.

I u Srbiji su u periodu od 1950. do 1974. godine, Njegošu podignuti jedan spomenik i jedna spomen bista. Njegošev spomenik u Aranđelovcu, postavljen je 1966. godine, u parku Bukovičke banje. Figura je rađena od mermera i rad je akademskog vajara Matije Vukovića.¹⁰² Skulptura je dio Aranđelovačke kolekcije koja posjeduje preko 200. djela poznatih srpskih i inostranih vajara. Kolekcija u Aranđelovcu nastaje u okviru vajarskog simpozijuma „Beli venčac“, koji se više od 50. godina održava u Bukovičkoj banji. Matija Vuković je takođe 1954. godine, uradio „Glavu Njegoša“ u bronzi, čiji je vlasnik Muzej savremene umetnosti u Beogradu. Ovaj rad je nastao povodom izložbe Umjetnici Jugoslavije Njegošu.

¹⁰⁰ Sjedeća bronzana figura, visine 2,6m, nalazi se na postamentu od crvenkastog granita, ukupne visine 5,5m.

¹⁰¹ „*Pjesniku, vladici i princu Crne Gore*“.

¹⁰² Matija Vuković (1925–1985) akademski vajar, Započeo je Akademiju likovnih umetnosti u vajarskoj klasi prof. Tome Rosandića, a završio u klasi prof. Sretena Stojanovića. Matija Vuković je 1982. godine dobio Sedmojulsku nagradu Srbije za životno delo. Matija Vuković uradio je Njegoševu figuru u gipsu, koju je 1955. godine, izlagao na 19. salonu Udruženja likovnih umjetnika Srbije. Kasnije je Vuković ovu figuru izradio u mermeru 1966. godine, u okviru manifestacije „Mermer i zvuci“. Figura je izvedena bez završnog poliranja.

Njegoševa skulptura, Mauzolej na Lovćenu, Ivan Meštrović

Njegoševa spomen bista u Kruševcu, postavljen je 2. jula 1971. godine, na platou sa južne strane Gradske kuće i rad je akademskog vajara Sretena Stojanovića. Za izradu originalne biste, koja se datuje u 1954. godinu, umjetnik je koristio bihacit, mekani kamen, prilično porozne strukture, pa je zbog opasnosti od propadanja, original zamenjen odlivkom u bronzi. Originalno poprsje od bihacita, kao i patinirana gipsana kopija, čuvaju se u Likovnoj zbirci, Narodnog muzeja u Kruševcu. Njegoševa glava

je okrenuta tri četvrtine na lijevo, dok su kosa i brada sumarno modelovani. Jedan odlivak ove biste, nalazi se u Podgorici i vlasništvo je „Atlas Banke“ u čijim prostorijama je izložena.

U okviru obilježavanja jubileja 150. godina, od Njegoševog boravka u Herceg Novom, ispred crkve sv. Spasa na Toploj, 1975. godine podignuta je spomen bista. Njegoš je u ovom Manastiru, boravio od 1825. do 1827. godine, gdje je stekao osnovno obrazovanje kod igumana Josifa Tropovića. Bista je izlivena u bronzi i rad je akademskog vajara Draga Đurovića, a bistu je svečano otkrio književnik Meša Selimović.¹⁰³ Jedan odlivak ove biste nalazi se i državnoj rezidenciji, „Vila Gorica“. Isti rad Draga Đurovića, Njegoševa spomen bista, postavljena je 13. juna 2013. godine i u Kijevu, Ukrajina. Bronzana skulptura postavljena je u parku Nacionalnog tehničkog univerziteta „KPI“ u okviru kulturne saradnje između Ukrajine i Crne Gore. Nepune dvije godine ranije u Podgorici je u parku na Kruševcu postavljen spomenik Tarasu Ševčenku, ukrajinskom pjesniku, slikaru i humanisti.

¹⁰³ Drago Đurović (1923-1986) jugoslovenski i crnogorski vajar, slikar i pedagog. Akademiju likovnih umetnosti završio je u Beogradu 1951. godine. Učestvovao je na izložbama Savremene jugoslovenske umetnosti u zemlji i inostranstvu, na izložbama Udruženja likovnih umetnika Crne Gore, Saveza likovnih umetnika Jugoslavije, Izložbi savremenih evropskih umetnika u Njujorku 1962. godine. Danas njegovo ime nosinagrada, koja se dodjeljuje za najbolje godišnje vajarsko ostvarenje u Crnoj Gori. Neki od njegovih spomenika u javnom prostoru su: Spomenik Partizanu-borcu, Podgorica 1957. godine (u saradnji s arhitektom Vojislavom Đokićem), Spomenik streljanim omladincima Danilovgrad Lazine 1959. godine Spomenik palim borcima NOB-a, Pljevlja 1960. godine (u saradnji s arhitektom Mirkom Đukićem).

Povodom obilježavanja 200. godina od rođenja Petra II Petrovića Njegoša postavljena je Njegoševu bistu, rad Draga Đurovića u Aleji velikana u parku Nacionalne biblioteke. Svečano otkrivanje obavljeno je 8. novembra 2013. godine.¹⁰⁴

Na Cetinju je 1974. godine u dvorištu Osnovne škole Njegoš, otkrivena spomen bista, rad akademskog vajara Rista Stijovića iz 1962. godine.¹⁰⁵ Bista je postavljena, povodom obilježavanja 140. godina od osnivanja prve školske ustanove u Crnoj Gori, koja nosi Njegoševo ime. Jedan odlivak Stijovićevog Njegoša, nalazi se u Njegoševom muzeju u Biljardi. Još jedna Njegoševa bista, nalazi se u Herceg Novom i postavljena je ispred ulaza u Manastir Savina. Autor biste je sveštenik i vajar Đorđe Angelovski, a postavljena je 1986. godine.

Neposredno pred raspad južnoslovenske zajednice, u dvorištu osnovne škole Petar Petrović Njegoš, u Vrbasu, postavljena je spomen bista sa Njegoševim likom. Bista je postavljena 1990. godine, izlivena u bronzi i rad je akademskog vajara Vojimira Dedeića.¹⁰⁶

Spomenik Njegošu postavljen je 1996. godine i u Prištini u „Parku mladih“ između Filozofskog fakulteta i zgrade

¹⁰⁴ Jelena Đurović, „Njegoševa misao na jezicima svijeta“, *Pobjeda*, 03. mart 2013.

¹⁰⁵ Risto Stijović (1894-1974) akademik, vajar. Studirao je vajarstvo u Umetničkoj školi u Beogradu, a zatim u Marselju i Parizu u „Školi lijepih umjetnosti“. Član Srpske akademije nauka od 1962. godine.

¹⁰⁶ Vojimir Dedeić (1946-) vajar. Akademiju primenjenih umetnosti u Beogradu završio je 1971. godine. Od 1977. godine član SULUV-a. Učestvovao na vajarskim simpozijumima i kolonijama Danilovgrad, a dobitnik je nagrade za skulpturu na 23. salonu jugoslovenske umjetnosti u Cetinju 1989 godine. Bavi se monumentalnom skulpturom.

Biblioteke. Idejno rješenje spomeničkog kompleksa osmislio je arhitekta Mileta Bojović, dok je bistu uradio akademski vajar Pavle Pejović.¹⁰⁷ Spomenik od bronzne izliven je u Kombinat aluminijuma u Podgorici, a nasilno je skinut i uništen juna 1999. godine. Prilikom obilježavanja 20. godina rada Filozofskog fakulteta u Nikšiću 2008. godine, u holu fakulteta, postavljena je Njegoševa bista, rad akademskog vajara Pavla Pejovića. Ovaj Pejovićev vajarski rad, zapravo je samo detalj (glava) spomenika podigutog u Prištini 1996. godine.

Na Ivanovim koritima su 1997. godine, postavljene biste svih vladara iz dinastičke kuće Petrović Njegoš, zahvaljujući privatnoj inicijativi, i sve su rad akademskih vajara braće Svetomira i Svetozara Radovića. Grupisane su na malom prostoru, a centralno mjesto zauzima spomen bista Petra II Petrovića Njegoša.

U Podgorici je postavljena i Njegoševa skulptura, koju je 1974. godine, u Likovnoj koloniji Danilovgrad, uradio akademski vajar Matija Vuković. Ova Vukovićeva skulptura praćena je nepovoljnim komentarima i dugo se nalazila u bivšem klubu književnika Crne Gore, na obali Morače u Staroj Varoši. Danas je postavljena ispred zgrade Novinsko izdavačke kuće „Pobjeda“.

Njegoševa spomen bista postavljena je 28. oktobra 2011. godine i pored izvora Žurim, u selu Gradac, nadomak Danilovgrada. Bista je djelo Darinke Radovanović, a izlivena je u livnici Jeremić u Beogradu i jedan je od odlivaka biste koja je 2008. godine, postavljena u Srpskom vrtu u Klivlendu. Zasluga za postavljanje ove Njegoševe biste, pripada Dragutinu Jovanoviću, pukovniku u penziji i profesoru istorije iz Beograda. Jovanović je od 1977. do 1982. godine bio je jugoslovenski konzul u Čikagu.

¹⁰⁷ Pavle Pejović (Orasi 1950-) akademski vajar, profesor na FLU Cetinje.

U slavu Njegoševe misli, Dimitrije Popović, 2013.

Još jedan spomenik *U slavu Njegoševe misli* otkriven je 18. maja 2013. godine na Cetinju. Spomenik je postavljen na prostoru između Biljarde i Vladinog doma i rad je akademskog slikara Dimitrija Popovića.¹⁰⁸ Spomenik Petru II Petroviću Njegošu izliven je u bronzi i rostfaju u Livnici umjetnika Likovne akademije i radionici Koprivnjak u Zagrebu. Skulpturu Dimitrija Popovića donirala je Cetinju Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske.

¹⁰⁸ Dimitrije Popović (1951-) slikar, vajar i pisac. Likovnu akademiju u Zagrebu završio je 1976. godine. Dobitnik je brojnih nagrada i priznanja.

Sredinom oktobra 2013. godine, članovi Savjeta za kulturu Skupštine Novog Sada, prihvatili su inicijativu Vladimira Jokanovića, koji je ispred vojvođanskog Odbora za obeležavanje 200. godina od rođenja Petra II Petrovića Njegoša, predložio da se u Novom Sadu postavi Njegoševa spomen bista. Predlagač inicijative je ujedno i autor biste, a sredstva za njeno postavljanje obezbjeđiće Odbor za obeležavanje 200. godina od rođenja Petra Petrovića Njegoša.¹⁰⁹

Za razliku od slikara i slikarskih djela inspirisanih Njegoševim likom, o kojima se pisalo najčešće u vrijeme izložbi Njegoševih portreta, a koje su pratili štampani katalozi i prikazi, o vajarskim djelima sa istom tematikom, skoro da nije bilo pomena. Pored Meštrovića, Stojanovića, Vukovića i Đurovića, Njegoševe biste radilo je više umjetnika, čiji se radovi danas nalaze u muzejskim zbirkama, javnim ustanovama i privatnim kolekcijama.

Najveći broj skulptura sa Njegoševim likom, čuva se u Umjetničkom muzeju Crne Gore na Cetinju. Tamo se od 1957. godine, nalazi i skulptura, rad akademskog slikara Vojislava Stanića.¹¹⁰ Radi se o monumentalnoj Njegoševoj skulpturi, rađenoj u gipsu i datoj u poluležećem stavu. Njegoš je obučen u crnogorsku narodnu nošnju, sa ukrasima izrađenim, plitko udubljenim linijama. Lijeva ruka je postavljena preko lijevog koljena, a u desno savijenoj u lakat drži knjigu. Noge su blago savijene u koljenu i prekrštene. Najkarakterističniji detalj je glava i snažni dugi vrat. Oči, obrve, nos, brkovi i brada dati su stilizovano, što je sprovedeno i

¹⁰⁹ Kao moguće lokacije za postavljanje Njegoševe biste, Jokanović je predložio lokacije ispred Filozofskog fakulteta, na skveru u Njegoševoj ulici i Keju.

¹¹⁰ Vojisav Vojo Stanić (1924-) vajar i slikar. Akademiju likovnih umjetnosti, odsjek vajarstvo, završio je u Beogradu 1951. godine u klasi Alojza Dolinara. Dobitnik brojnih nagrada i priznanja.

na ostalim djelovima tijela. Kosa, brada, brkovi i obrve, grubo su modelovani, sa linijama koje prate formu, a ostali djelovi su glatke fakture. Figura je postavljena na rustičavoj formi, koja asocira na kamen, a ima funkciju postamenta. Na žalost, ova skulptura je zbog lakšeg manipulisanja, u Narodnom muzeju isječena na tri dijela.¹¹¹ Krajem septembra 2013. godine, u bronzi je od ove Stanićeve skulpture izliven detalj „Njegoševa glava“, takođe vlasništvo Narodnog muzeja Crne Gore. U Narodnom muzeju nalaze se skulpture Njegoševe glave, rađene u drvetu, autora Rista Stijovića iz 1952, Marka Borozana¹¹² iz 1963. i Luke Tomanovića iz 1979. godine.¹¹³ U zgradi Predsjednika Crne Gore, čuva se i Njegoševa bista, rad hrvatskog vajara Frana Kršinića.¹¹⁴

Pet radova Vladimira Jokanovića iz Novog Sada, nalaze se u njegovom privatnom ateljeu.¹¹⁵ Takođe je i srpski umjetnik Momčilo Krković¹¹⁶ uradio skulpturu „Njegoš“ 1959. godine u

¹¹¹ Crnogorska zbirka, inventarski broj 444, broj predmeta u zbirci 230.

¹¹² Marko Borozan, akademski vajar.

¹¹³ Luka Tomanović (1909-1992) vajar. Završio je Akademiji primijenjenih umjetnosti u Beogradu a radio je kao direktor škole za primijenjene umjetnosti u Herceg Novom. Stvorio je obimno skulptorsko djelo, spomenike u javnom prostoru, spomeničke biste, portrete i intimnu skulpturu.

¹¹⁴ Frano Kršinić (1897-1982), akademik, hrvatski vajar. Završio je Umjetničku akademiju u Pragu 1920. godine. Član JAZU. Izlagao je u Londonu, Ženevi, Berlinu, Štokholmu, New Yorku, Wasingtonu, Addis Abebi i Kawasaki. Brojna djela Frane Kršinića postavljena su u javnim prostorima, kao što su spomenik Nikoli Tesli u Beogradu, Josipu Brozu Titu u Užicu.

¹¹⁵ Vladimir Jokanović dr, akademik, vajar, maksilofacijalni hirurg i novinar.

¹¹⁶ Momčilo Krković (1929-2010) vajar, Završio Filozofski fakultet 1952. i Akademiju likovnih umetnosti 1955. godine u klasi Lojze Dolinara. Bio je

patiniranom gipsu, a zatim 1974. godine, takođe istu skulpturu u kamenu bihacitu, za nijansu uvećanu.¹¹⁷ Figura je rađena u okviru ciklusa „Čovjek Tvrđava“ i čuva se u Narodnom muzeju u Kragujevcu, gdje se nalazi i Krkovićev predlog za Njegošev spomenik iz 1971. godine. Makedonski vajar Tome Serafimovski uradio je 2010. godine, dvije Njegoševe skulpture u bronzi i mermeru. U okviru ciklusa „Balkansko sazvježđe“, Serafimovski je uradio 59. skulptura na kojima je prikazao 24 značajne ličnosti sa južnoslovenskih prostora. Pored Njegoša na skulpturama u kamenu i metalu su i Sv. Kliment i Naum, Ćirilo i Metodije, Kemal Atatürk, Skender-beg, Ljudevit Gaj, Vuk Karadžić, Primož Tubar, Majka Terezija itd.¹¹⁸

Od mlađih umjetnika Njegoševu skulpturu u gipsu (plasteru), radio je u okviru Umjetničke likovne kolonije u Danilovgradu 2012-2013 godine, akademski vajar Mitar Živković.¹¹⁹

član ULUS-a od 1955. godine a bavio se pedagoškim radom. Izlagao na brojnim samostalnim i kolektivnim izložbama.

¹¹⁷ Obije figure rađene su u okviru ciklusa „Čovjek Tvrđava“. Rad iz 1959. godine je dimenzija 60 h 22 h 30 cm a iz 1959/1974 65h 35h 25cm.

¹¹⁸ Tome Serafimovski (1935-), makedonski vajar, akademik. Završio je Akademiju za likovne umjetnosti u Zagrebu 1963. godine, u klasi profesora Antuna Augustinčića. Njegova vajarska djela nalaze se u više privatnih zbirki širom svijeta, kao i u mnogim galerijama i muzejima, od Galerije Bakingemske palate do Muzeja Vatikana u Rimu.

¹¹⁹ Mitar Živković (1975-). Diplomirao na odsjeku za vajarstvo FLU na Cetinju 2000. godine. Živi i radi u Podgorici.